

A 2. MAGYAR HADSEREG ELLÁTÓ SZOLGÁLATA

A „Magyar Királyi 2. Hadsereg” (a továbbiakban — 2. magyar hadsereg)¹ sorsa — napjainkban jobban, mint valaha — a közvélemény érdeklődésének homlokterében áll. Joggal merül fel a kérdés: mi okozta 150 ezer katona gyors pusztulását, tragikus és viszonylagosan teljes megsemmisülését? A témával ilyen vagy olyan formában foglalkozó szerzők igyekeznek ezt a kérdést minél mélyebben és sokoldalúbban megválaszolni.

A haderő ellátásának színvonala sohasem választható el az adott ország gazdasági helyzetétől, az állami vezetés politikai döntéseitől és más tényezőktől. Magyarországon a két világháború között alapvetően a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak fejlődhettek, így pl. az élelmezés terén a háború legviszontagságosabb napjaiban sem alakult ki itthon rendkívüli helyzet. Ezzel szemben a hadipotenciált leginkább befolyásoló nehézipar fejlesztésére csupán a „győri program” meghirdetése után kerülhetett sor.

Az ország háborúra való felkészítése érdekében 1935 elejétől a Honvédelmi Minisztériumban a többi minisztériumtól és főhatóságtól irányított szakembergárda kezdte meg a tevékenységét. Első feladatuk az új Honvédelmi Törvény kidolgozása volt. Ennek érvénybe léptetése után az átszervezett Iparügyi Minisztérium személyzetét hadianyagok tervezésében, kikísérletezésében és gyártásának irányításában jártas szakemberekkel egészítették ki, az állami vezető szerveket pedig kiképezték az ország háborús közigazgatásának és gazdaságának irányítására.

E rendszabályok ellenére a második világháború folyamán az ország hadipotenciálja nem tette lehetővé a Horthy-haderő korszerű hadjáratokban, hadműveletekben való alkalmazását. Ez leginkább a bécsi döntések folytán végrehajtott felvidéki és kárpátaljai, továbbá az erdélyi bevonulásokban mutatkozott meg. A „győri program” kétségtelen eredményei ellenére a motorizáció és mechanizáció hiánya, de különösen a szállítóeszközök korszerűtlensége és hiánya mind az utánszállításokban, mind a menetteljesítményekben erősen éreztette a hatását. A Horthy-haderő — a rendelkezésére álló néhány év alatt — sem technikailag, sem kiképzés tekintetében nem volt képes behozni lemaradását. Egyedül a féktelen sovinizsita uszítás hatásában reménykedhettek, amely a környező államok ellen irányult.

A fasiszta német haderő 1941-ben mélyen benyomult a Szovjetunió területére, látványos katonai eredményei ellenére sem tudta azonban teljesíteni hadvezetésének céljait. A „Blitzkrieg” mítosza Moszkva alatt szertefoszlott, ezért Hitler rákényszerült, hogy csatlósaitól maximális részvételt követeljen. A német követelés csapatokra és a Birodalomba szállítandó anyagi eszközökre terjedt ki. Horthyék — főleg azért, hogy a háború utáni osztozkodáshoz érdemeket sze-

¹ A *dálnoki Veress Lajos* által sajtó alá rendezett „Magyarország honvédelme a második világháború előtt és alatt” című, Münchenben 1972-ben kiadott könyvben „Don-i 2. Magyar Hadsereg” néven szerepel.

rezzenek — a felszerelésében és ellátásában korszerűtlen 2. magyar hadsereget bocsátották a német hadvezetés rendelkezésére, mégpedig olyan elképzeléssel, hogy majd a németek, a hadszíntéren — a Birodalomnak átadott anyagi hozzájárulás fejében — felszerelik és ellátják őket. Az 1942. évi nyári német offenzívához felvonuló 2. magyar hadsereget Weichs német vezéreredes hadseregcsoportjába osztották be. E hadseregcsoport feladata volt a Kaukázus és Sztálingrád irányokban előnyomuló német főerők északi szárnyának biztosítása, továbbá a Voronyezs felé előretörés és ennek a célnak az érdekében a szovjet védelem Kurszktól keletre történő áttörése. A 2. magyar hadseregnek — a német és olasz erőkkel együttműködve — Tyim térségében kellett volna vere- séget mérni az ottani szovjet erőkre.

A Weichs-hadseregcsoport feladata csak részben teljesült. A szovjet csapatok- nak sikerült a Don keleti partján — nyugati hídfőállásokkal is szilárdított — védelmet foglalni. 1942 novemberében a szovjet csapatok támadásba mentek át, bekerítették a Sztálingrád térségében tevékenykedő német és román cso- portosítást. 1943. január 12-től a magyar védelmi sáv felszámolására is sor került. A 2. magyar hadsereg tartalékok nélkül, harckocsijaitól megfosztva, re- pülőátmozgatók nélkül, 40° körüli hidegben vette fel a harcot a szovjet támadó erőkkel.

A kiéhezett, lerongyolódott és testileg, lelkileg elhasználódott magyar zászlóaljok felváltása a támadás idején folyamatban volt. Miután azonban a váltó személyeknek a leváltottak fegyvereit kellett átvenniük, az egyik rész mindig fegyvertelen volt. Emellett a kiképző táborkban is a személyi állo- mányuk csupán 20—25⁰/₀-a rendelkezett fegyverrel. Az ezekből összeállított osztagok puska nélkül, 3 db kézigránáttal ellátva, megsemmisítő szovjet tü- zérségi előkészítés után szálltak szembe a harckocsikkal bőven megerősített ellenséges lövészcsapatokkal.

A témával foglalkozó — gyakran anakronisztikus — nyugati magyar szerzők a 2. magyar hadsereg tragikus pusztulásának okait — többek között — elősze- retettel vezetik ellátási (mai terminológiával: hadtápbiztosítási) tényezőkre vissza. Az ellátás hiányosságai — tisztán katonai szempontból vizsgálva — csak- ugyan jelentős mértékben hozzájárultak a hadsereg sorsának közismerten tragikus kimeneteléhez. A pusztulás legfőbb oka azonban még azelőtt hatni kez- dett, mielőtt magát a hadsereget mozgósították és a Szovjetunióba küldték, mivel ez az ok Horthyék — antikommunizmustól áthatott, országgyarapító politikájában rejtett, akik — bár ismerték katonai lehetőségeiket — mit sem okulva a magyar uralkodóosztályok korábbi baklövéseiből, ismét tragikus és vesztes háborúba sodorták a magyar népet.

*

A következőkben arra törekszünk, hogy eredeti okmányok felhasználásával bemutassuk a 2. magyar hadsereg anyagi szolgálatainak tevékenységét. A dol- gozat anyagának kifejtésénél az a módszer kínálkozott a legelőnyösebbnek, hogy először idézzük a tárgyalt szolgálati ágra vonatkozó korabeli szabályzat- pontokat, majd ezeket összehasonlítjuk azokkal a tényekkel, amelyek az idé- zett okmányokból tárulkoznak fel.

A Harcászati Szabályzat² a következőket rögzíti: „Minden parancsnoknak kötelessége, hogy a csapat anyagi ellátásáról gondoskodjék. Ismerje a csapat anyagi helyzetét, gondoskodjék a szükségletek kielégítéséről, hogy a csapat mindig jó erőállapotban állhasson helyt feladatának.” Legyen szabad ezt a ha- tározványt kiegészíteni az „Utasítás az anyagi szolgálat ellátására” című szol- gálati könyvből a következőkkel,³ „minden fontosabb katonai cselekménynek sikere lényegesen függ a célszerű anyagi előkészületektől, a szükségleteket ki- elégtítő, lelkiismeretes anyagi megalapozástól. A legkisebb részletekig menő ...

2 E—1. jelű Harcászati szabályzat (H. Sz.) III. rész. Bp. HM. 1940. 25. pont.

3 A—65. jelű Utasítás az anyagi szolgálat ellátására. I. rész. Bp. HM 1936. 1. §. 1. pont.

anyagi előgondoskodás képezi minden tervszerű intézkedésnek alapját. Az anyagi előgondoskodásokat... mindenkor jóval az események, illetve a szükségleti időpont előtt, előrelátóan foganatosítsuk”.

A szabályzatoknak ilyen egyértelmű és világos előírásaival szemben időzzünk kissé annál a kérdésnél, hogy ez a bizonyos „előgondoskodás” — amelyet a csapatparancsnokok részére oly szigorúan megszabtak — a legmagasabb katonai vezető szervek részéről hogyan valósult meg. Az ún. Hellebronth-per anyagából tudjuk⁴, hogy 1942 januárjában, amikor a magyar legfelsőbb vezetés megállapodott Keitel vezértábornaggyal, a német véderőparancsnokság vezetőjével a 2. magyar hadsereg felállításáról és alkalmazásáról, Szombathelyi vezérezredes, honvéd vezérkari főnök — többek között — a következő figyelmeztést adta Bartha honvédelmi miniszternek, a magyar tárgyaló fél vezetőjének: a tárgyalások közepontjában ne a hadművelleti területre szállítandó magyar katonai erők mennyisége, hanem azok német részről történő felfegyverzésének kérdése álljon. „A kormányzó éppen egy éve (1941. január 12-én) fejtette ki: a honvédségnek és a légierőknek a háború végén kell ütőképes állapotban lenniük, hogy a békekötésnél súlyt adhassanak a rendszernek.”⁵ Az idézett szöveget elemezve kitűnik, hogy a magyar katonai felső vezetés — Horthy utasítására — egyáltalán nem akarta az „anyagi előgondoskodás” jegyében erőforrásait kijátszani. Sőt, Bartha vezérezredest arra bízta a továbbiakban Szombathelyi, hogy nyerve meg a németek bizalmát egyfelől azért, hogy a németek Erdélyt a háború végén ne a románoknak, hanem nekünk adják, másfelől pedig azért, hogy az addig titkolózó németek minél több dologba engedjenek betekintést, hogy azokat a magyar kereskedelmi és ipari tőke felhasználhassa.

Ezzel szemben 1942. április 11-én, amikor a 2. magyar hadsereg három szálító lépcsőben gördülő 882 száztíz tengelyes katonavonata közül az első megindult, Szombathelyi vezérezredes „bizalmas parancsá”-ban mégis a következőket rögzítette: „... az anyagi ellátás terén is minden megtörtént, hogy csapatainkat minél gazdagabban bocsájthassuk útra”.⁶ Hogy ez a „minden” a valóságban mit jelentett, célszerű röviden áttekinteni a Horthy-hadsereg akkori hátszaki rendszerét. Ismeretes, hogy Horthyék az 1941. évi katonai átszervezéssel és a legfelsőbb állami szervek háborús vezetési elveinek „tökéletesítésével” tértek át a német szervezési elvekre megfelelő, ún. „hadtest másodtörzsek” rendszerére, amely a hátszaki feladatok súlypontját képezte. 1941-ben — a gyors hadtestet és a légierőt nem számítva — kilenc hadtestet befogadó és táplálni tudó katonai körzetet állítottak fel, amelyek parancsnokságai, területarányosan, az ország legnagyobb városaiban kerültek elhelyezésre (Budapest, Székesfehérvár, Szombathely, Pécs, Szeged, Debrecen, Miskolc, Kassa, Kolozsvár). E vezető szervek kettős katonai funkció gyakorlására voltak képesítve: 1. a parancsnokság meghatározott szervei mozgósításkor hadiállományra feltöltötték az alárendelt dandárokat (könnyű hadosztályokat) és a közvetleneket, majd elvonultak a hadművelleti területre; 2. a parancsnokság visszamaradó részlege („másodtörzse”), az ún. „beosztott tábornok” vezetésével itthon intézte a hadtest körzetében a „hátszaki” feladatokat. Alárendelt szervei és intézetei révén irányította a hadrakelt rész kiegészítését, utánpótlását, szervezte a csendőrség, a határőrség szolgálatát, a levontekiképzést, a légoltalmat, a kémelhárítást, a katonai büntetőeljárást stb. Tulajdonképpen minden hátszaki katonai szervezet (az ellátó és egészségügyi szervek is) el volt osztva a hadtestek között.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kilenc (a gyorshadtesttel együtt: tíz) hadtestből csak három vonult el (a III. Szombathelyről, a IV. Pécsről és a VII. Miskolcra), a többinek az erőforrásai pedig itthon maradtak, egyszerű kivonással is nyilvánvalóvá válik, hogy mi az a „minden”, ami az anyagi „előgondoskodás” jegyében megtörtént. (Természetes, hogy a lényeg áttekintése esetében elkerülhetetlen a vulgarizálás. Dálnoki Veress tudniillik éppen azon kesereg,

4 Dr. Horváth Miklós: „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp. 1958. 16. o.

5 Uo.

6 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1942. VKF. 174. fasc. Közli Horváth is: i. m. 54. o.

hogy kár volt a mozgósítást az „arányos területi elosztás” elve szerint végezni.)⁷ A magyar katonai felsővezetés a legnagyobb hibát azonban nem azzal követte el, hogy erőforrásait a háború végére akarta átmenteni, hanem azzal, hogy egy olyan felemás ellátási rendszert alkotott, amely eleve magában foglalta az eljövendő csődöt. A 2. magyar hadsereg ellátását ugyanis két forrásra alapozták: alapvető lett volna a német haderő anyagi-szállítási rendszere, kiegészítő pedig a magyar hátszország illetékes szervei, természetesen a német szállítási apparátusnak kiszolgáltatva. Ez utóbbi forrás a sajátos nemzeti jellegű ellátmányt (ruházat, az ételmezést a hazai étkezési szokásoknak megfelelővé tevő cikkek, szeretetsomagok stb.) volt hivatva biztosítani. Hogyan jellemzi ezt a rendszert Szombathelyi⁸: „... a szükséges intézkedések a tekintetben is megtörténtek, hogy csapataink ellátását a német ellátási rendszerhez hozzáidomít-suk és abba beleágyazzuk. Természetesen anyagi vonatkozásban — korlátaink vannak ... A gépköci utánszállítás tekintetében... a német előjáró parancsnokságok segítségét kell igénybevenni, amit ők kilátásba is helyeztek. A vezetőség ... minden tőle telhető megtett, hogy kivonuló 2. Hadseregünk ... a lehető leggazdagabban induljon el”. Ezzel a magyar felső katonai vezetés megoldottnak könyvelte el a problémát és örült, hogy lerázta magáról a 2. magyar hadsereg ellátásának gondját, amelynek létszámáról — mint az előzőekben, Bartha vezéreztetés tárgyalásával kapcsolatban láttuk — nem is kívántak vitatkozni. Ember volt bőven, csak anyag nem.

Ha a bevezetőben vázolt keretek közül kiszakítva vizsgáljuk dálnoki Veress ezzel kapcsolatos álláspontját, akkor — úgy tűnik — jól itéli meg a helyzetet. Kijelenti, hogy „Magyarország katonai szövetséget Németországgal nem kötött...”, hanem csupán írásban nem rögzített, adott szóra épülő, részeiben csupán feljegyzésekbe foglalt „megállapodások” voltak „érvényben”. Természetesen a „... gentlemen's agreement gyöngéi ... azonnal kiütköztek. Annak a gyakorlatba való átvitele pontos, meghatározott dátumok és számok leszövegzése nélkül jórészt ígéret maradt, amiről a csapat már az első ütközete alkalmával meggyőződhetett, és érte drága árat fizetett”.⁹ Ez a bizonyos „gentlemen's agreement”¹⁰ az 1942. május 22-én kelt ún. „megállapodásra” vonatkozik, amelyet teljesen illetéktelen személyek „kötöttek” Budapesten és amely — a szakértők körében — „budapesti megállapodás” néven ismeretes.

Horváth Miklós adatai szerint: „A hadsereg sem a kiszállítására alatt, sem a doni védőállások elfoglalása után nem kapta meg a német hadvezetőségtől a ... megígért fegyvereket és egyéb felszerelést. A magyar katonai vezetés ezt szó nélkül tudomásul vette.”¹¹

A német szavahihetőséggel kapcsolatban megjelent kommentárokat a végtelenségig idézgethetnénk, de — végső soron — a következő két konklúzióban foglalt tényeknél többet úgy sem bizonyíthatnánk velük:

1. Az ún. „kétoldalú megállapodás” semmilyen tekintetben nem elégítette ki az „államközi megállapodás”-sal kapcsolatos kritériumokat és ez Horthyéknak így is megfelelt, mivel egyfelől teljesítették a német „óhajt”, miközben nem kívánatos elemektől szabadulhattak meg,¹² másfelől a németek prédájaként feláldozott hadsereg ellátásának összes gondját és problémáját áthárították a németek nyakába, akik egy percig sem haboztak, amikor a legszükségesebb anyagi eszközök elosztása felől dönteniök kellett.

2. A dolog természeténél fogva a „de jure” meg sem történt megállapodást, „de facto” tulajdonképpen egyik fél sem tartotta be. A német fél azért nem, mert saját csapatait — különösen válságos helyzetekben — nyilvánvalóan előnyben részesítette (és ezzel tulajdonképpen egyet is lehet érteni); a magyar fél pedig azért nem, mert továbbra is arra törekedett, hogy a háború végére

⁷ *Dálnoki Veress*: i. m. 319—320. o.

⁸ HL VKF. 1942. 14 748/ein.

⁹ *Dálnoki Veress*: i. m. 313. o.

¹⁰ Értelme: nem formaszertű, írásba nem foglalt, az adott szóra épülő, hallgatólagos, többnyire államközi megállapodás, megegyezés.

¹¹ *Horváth*: i. m. 24. o.

¹² Az utóbbi megállapítás az újabb kutatások alapján erősen vitatott.

— a Horthy-klíkk hatalmi érdekeinek alátámasztása céljából — egy viszonylag „jól felszerelt” itthoni haderővel rendelkezzen (bár dálnoki Veress szerint: „... az otthon maradt csapatokat úgyszólván kifosztotta...”).¹³

Nyilvánvaló, hogy a korabeli magyar hadipotenciál azt a kettős célt, miszerint a német ígéret be nem tartása miatt keletkezett űrt — a fizetendő ellenszolgáltatások mellett — kitöltse és a veszteségeket is pótolja, miközben az otthoni katonai szervezeteket is korszerűsítse, nem volt képes teljesíteni. Következésképpen az az egyetlen alternatíva maradt, hogy a katonai felső vezetés — a politikai vezetés hallgatóságos beleegyezésével — felrúgja a saját harcászati szabályzatának oly célszerűen megfogalmazott előírását:¹⁴ „A hadműveleteket anyagilag jól alapozzuk meg. Ne forduljon elő, hogy e téren elkövetett hibák vagy mulasztások miatt a hadműveletek megghiúsuljanak. Viszont ne erőszakoljunk olyan hadműveleteket, amelyeket anyagilag támogatni nem tudunk.”

A tisztelt olvasó egy pillanatra se gondolja, hogy a magyar legfelsőbb politikai vezetés nem fizette volna meg busásan az ún. 1942. május 22-i „szerződés”-ben foglaltak értelmében a 2. magyar hadsereg német részről való „ellátásának” ellenértékét. Clodius német külügyminisztériumi osztályvezető-helyettes 5248/E. 312 928—29. sz. táviratából tudjuk, hogy „... megfelelő politikai nyomással (vegyük észre a „politikai nyomás” hangsúlyos voltát — A szerzők) sikerült a magyar miniszterelnök ígéretét megszereznünk, hogy feltétlenül kapunk... kenyér- és takarmánygabonát... többet, mint bármely más délkelet-európai országból... Tavalyi szinten történik az állatok szállítása (56 ezer szarvasmarha, 100 ezer sertés, 50 ezer juh, 10 ezer tonna tojás), valamint a gyümölcs- és főzelékszállítás... biztosítottuk a hadifontosságú nyersanyagok fel-emelt mennyiségének beszerzését... 1 millió tonna bauxitot, 24 ezer tonna magnezitot és mangánércet... a harmadik negyedévi ásványolajszállításra 70 ezer tonnában állapodtunk meg... 1942 harmadik negyedévére további 600 ezer tonna repülőbenzin (a magyar készlet 6/7 része) és 1200 tonna benzin (a magyar hadseregtartalék 1/4 része), valamint a polgári fogyasztásban meg-takarított 3000 tonna benzin szállítását sikerült elérni.”¹⁵

Úgy gondoljuk: bennünket az sem vigasztal, hogy Clodius táviratában az is szerepel, a „... miniszterelnök... hangoztatta csalódását, hogy a tárgyalásokon... nemcsak a nyersanyagszállításokra irányuló további magyar kívánásokat utasítottuk el, hanem a korábbi német nyersanyagszállításokat is jelentősen csökkentettük”.¹⁶ „Saját háborús szükségleteink miatt a magyaroknak csökkentett német szállításokba kellett belenyugodniuk.”¹⁷

Az idézett jelentések meggyőzően (esetenként: cinikus élel) mutatják, hogy ha a 2. magyar hadsereg elemi szükségleteit a németek nem elégítették is ki, követeléseiket a magyar kormány — a háború végére tervezett hatalommentő spekulációi ellenére — kénytelen volt teljesíteni. A németek úgy játszottak velük, mint macska az egérrel.

*

A továbbiakban a fontosabb ellátó szolgálati árak szerint, egymás után tekintsük át a bevezetőben foglalt általános anomáliák konkrét megnyilvánulásait. Ezekre az a jellemző, hogy esetenként képtelen helyzetetek és „ördögi körök” (circulus vitiosus) alakultak ki, amelyet a csapatparancsnokok nagyon jól érzékeltek, de amelyekkel szemben — a dolog természeténél fogva — tehetetlenek voltak. Ezekre az abszurdumokra, a maguk helyén, rendre rá fogunk mutatni.

Vizsgálódásainkat — az összes anyagi ellátó ágazatot átfogó, különös jelentősége miatt — a szállító szolgálat elemzésével kezdjük.

¹³ Dálnoki Veress: i. m. 318. o.

¹⁴ E—1. jelzésű szabályzat 36. pont.

¹⁵ „A Wilhelmstrasse és Magyarország” Budapest, 1968. 683. o.

¹⁶ Uo. 678. o.

¹⁷ Uo. 683. o.

A korabeli Horthy-haderónél az anyagszállító szolgálatot a „vonatcsapatok” hajtották végre. Ezek csapat- és seregvonatra oszlottak. A csapatvonat szállította azokat az alapvető szükségleteket, amelyekre a csapatnak ütközet alatt, menetben és pihenők közben szüksége volt. Ütközetvonatra, eleségvonatra és málhavonatra tagozódva, vételezés után juttatta el az anyagokat a végrehajtókhoz. Az ütközetvonat löszert, műszaki anyagot szállított és hozzá tartoztak a mozgókonyhák is. Az eleségvonat az élelmezési anyagellátás körébe tartozó anyagokat pótolta, a málhavonatot pedig a ruházati és egészségügyi anyagokat, az irodaszert és a magánpoggyászt mozgatta.

A seregvonatot feladata a mélységből történő utánszállítások végrehajtása volt. Az ellátás a „felülről-lefelé” szállítás elvén alapult. A csapatvonat alapvető eszközt a fogatolt jármű képezte, a seregvonatonál viszont már gépkocsik is találhatóak voltak.

Az utánszállításokat a hátszorból az elosztó vasútállomásokig a fővezérség (a hadtest másodtörzsre ruházva), innen az ellátási csoportokig (ellátóoszlopokig) a hadsereg (önálló hadtest) irányította volna. Az ellátóoszloptól a felvételező helyekig, esetleg közvetlenül a csapatokig azok a seregtest- (hadtest-) parancsnokságok lettek volna felelősek az utánszállításokért, amelyekhez az adott ellátóoszlopot beosztották. Az ellátóoszlopok a hozzájuk utalt seregtestek számára az ellátás alapvető, központi forrásául szolgáltak. Szerteágazó rendelkezésüket a szervezeti felépítésük jól tükrözte.¹⁸

A szabályzat — mind az ellátás, mind a szállítás vonatkozásában — a „súlyképzés” elvét is rögzítette, melynek az lett volna a rendeltetése, hogy „... bevetésével a parancsnok nyomatékot ad akarátának, főképpen akkor, ha a döntésért harcol; arra is szolgál, hogy előre nem látott nehézségeket áthidalhasson”.¹⁹

Mind a hazai, mind a nyugati szerzők szerint leginkább a 2. magyar hadsereg vonatszolgálatára mondott: csődött (nyilvánvalóan ez a következtetés a korabeli csapatparancsnokok jelentésein alapul). Horváth Miklós szerint: „... a hadsereg vonatszolgálatára bizonyult a legkorszerűlenebbnek. Általában 100–200 km-re levő vasútállomásról kellett szállítani az utánpótlást a hadosztályokhoz. A gépjárművek kevés száma, az üzemanyag hiánya, valamint az esőzésektől tönkrement utak miatt az utánszállítás teljes csődbe jutott”.²⁰ Ezt dálnoki Veress is leírja: „A fogatolt vonat a 100 km-re hátrább fekvő felvételező helyekről az ellátást ... képtelen volt megoldani. ... A 200 ezer főt kitevő magyar hadsereg egész ellátása egyetlen vasútvonalon »lógott«, s ez az egy vasútvonal még akkor sem lett volna elegendő az alapjaitól messze kitolt hadsereg ellátására, ha folyamatos működését a partizán tevékenység nem zavarja...”.²¹

Tárgyilagosan megítélve: tudnunk kell, hogy a fogatolt szállítóeszközök már az első világháborúban sem feleltek meg a kor követelményeinek. Állóharcokban még valahogy biztosítani tudták az utánpótlást. Mozgóharcban azonban képtelenek voltak a csapatokat követni, különösen akkor, ha az sikerrel járt a támadó (áttörő) fél számára. Sejtjük, hogy a magyar katonai vezetés jól ismerte a csapatok menetsebessége és az anyagi eszközök szállítási sebessége közötti megfelelésének elvét, mivel ismerjük Csatay Lajos tábornoknak a felvidéki megszállás alkalmával megfogalmazott azon megállapítását, miszerint a szállítások korszerűtlensége miatt, komoly ellenállás esetén, az egész hadművelet állásharcba merevedett volna. A katonai vezetés az 1941-ben alkalmazott gyorshadtestnél előfordult szállítási nehézségek is komolyan figyelembe vehették, hiszen ennél a „legkorszerűbb” seregtestnél pl. a szállítások és az ellátás nehézségei miatt már a mozgósítás sem került időben végrehajtásra, melynek következtében egyes csapatok békelelétszámmal vonultak el helyőrségeikből.

Az eddigiekből az következik, hogy a 2. magyar hadsereg valamennyi hadtest-

18 E—1. jelzésű szabályzat. 5. §, B., C., D. fejezetekkel v. ő

19 Uo. 39. pont.

20 Horváth: i. m. 19. o.

21 Dálnoki Veress: i. m. 353—354. o.

jének 1—1 nagy áteresztő képességű vasútvonallal kellett volna rendelkeznie, amelyek központjából egy elosztó vasútállomásról továbbították volna az ellátmányi anyagokat a hadtestek csapatainak anyagi biztosítására hivatott ellátóoszlopokat befogadó átrakó- és felvételező állomásokra (vasúti végállomásokra). A szabályzatok előírásai szerint a vasút végállomásokról a hadtestek csapatainak a rendelkezésükre álló szállítóalegységekkel (mint mondtuk: zömmel fogatolt vonatokkal) kellett volna vételezni. Ezek napi teljesítőképességét a megtehető út és a szállítóeszközök teherbírásának viszonzyszámával határozták meg, amelyet „az ellátás határa”-nak neveztek és az ellátandóknak a vasúti végállomásoktól való eltávolodása kritériumaként kezelték.²²

Ha a szabályzatban ily módon rögzített ellátási-szállítási összefüggést a Horváthtól és dálnoki Veress-től vett adatok tükrében vizsgáljuk, olyan eredményre jutunk, amely messze elmarad attól az értéktől, amelynek keretén belül még egyáltalán valamiféle optimális ellátásról szó eshet.²³

Azon túl, hogy a német szállításvezetőség a partizánoktól állandóan veszélyeztetett, amúgy is alacsony vasúti kapacitásból a 2. magyar hadsereg részére címzett szállítmányok érdekében csak a német szükségletek kielégítése után biztosított valamit, a bekövetkezett csődnek az is oka volt, hogy a vonatalakulatokhoz mind a fogatolt-, mind a gépjárműeszközök zöme polgári szervektől került behívásra. Nyilvánvaló, hogy a magántulajdonban levő szállítóeszközök hadi használatra alig voltak alkalmasak, amely állapotot az a körülmény tetőzte be, hogy a vegyes szállítópark javításához alkatrészek sem álltak rendelkezésre (a maga helyén erről bővebben is szólunk). Ennélfogva az ellátási-szállítási problémák a hadsereg kiszállítása után (esetenként már aközben is) rögtön jelentkeztek.

A számos idevonatkozó okmány közül elegendőnek tartjuk, ha két olyan jelentést veszünk kissé részletesebben szemügyre, amelyek eléggé átfogóan jellemzik a helyzetet. Az egyik ilyen adat Dénes Jenő százados jelentése. Dénes a Hadiakadémiáról vezényelték csapatszolgálatra a 2. magyar hadsereghez, ahol különböző beosztásokban módja volt megfigyelni az események menetét. A Hadiakadémiáról vezényelt tisztekről dálnoki Veress is megemlékezett: „Külön megemlítést érdemelnek a Hadi Akadémiáról a harctérre, csapatszolgálatra vezényelt tisztek, kik a 2. hadsereg seregtesteihez éppen a legmozgalmasabb időben kerültek ki a Donra és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a beállott nagy veszteség okozta űrt betöltsék és a gyakran megbillent egyensúlyt helyreállítsák.”²⁴

Dénes érdekes jelentéseket terjesztett fel, amelyekben — többek között — javasolta a fogatolt szállítóoszlopok azonnali törlését a szervezésből, elemezte továbbá a magyar szerelőszerkezeteknél a 10—12 napig tartó javítások okait stb. Rendkívül érdekesen jelent az ún. „papírháború”-ban való tobzódás okairól és következményeiről is.²⁵ Amikor Dénes a szállító- és ellátószolgálatok tevékenységének vizsgálatával kezdett foglalkozni, szükségképpen meghökkentő és olyan súlyos következtetéseket kellett levonnia saját tapasztalataiból, amelyekhez nekünk aligha kell részletesebb kommentárt fűzni. Idézzük az 1942. szeptember 1-én a 2. magyar hadsereg parancsnoka, illetve a Hadiakadémia részére írt felterjesztésének részleteit: „... Olyan nagymennyiségű az országos készletből igénybevett fogatos jármű és szerszámzat, ezek bevonulásukkor zömükben már olyan rosszak, hogy ezek hadihasználhatóvá tétele és azon tartása erőszakkal hiányában szinte lehetetlen. A gépkocsi pótlás kérdéséhez sajnos hozzászól-nivalóm nincsen, mert az anyagi alaprendelet kategorikusan kinyilvánította, hogy gépkocsi utánpótlással nem szabad számolni. E rendelet eddig pontosan be is lett tartva. A magyar 2. hadseregben, a szállító szolgálat terén, rettentés jelszó honosodott meg: »nincs, mert nincs mivel utánszállítani« (kiemelés a szerzőktől). Az egész ellátószolgálat működésének alapja a szállító szolgálat,

22 E—1. jelzésű szabályzat 52. pontjában foglaltakkal v. 6.

23 Horváth: i. m. 19. o. és dálnoki Veress: i. m. 353—354. o.

24 Dálnoki Veress: i. m. 324—325. o.

25 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Dénes Jenő naplója. 14. sz. naplómell.

„mivel ez működik Oroszországban a legrosszabbul, ilyenformán ez a csapatok harckészségének és ütőképességének fő koeficiensévé válik.”²⁶

Vegyük észre Dénes szavaiban az egyik olyan abszurdumot, amelyek feltárását az előzőekben ígértük. Olyan logikai „ördögi kör”-re (nincs, mert nincs mivel utánszállítani) hívja fel előljárói figyelmét, amely az egész helyzetet és a benne rejlő, eljövendő tragikumot jelzi; arra tudniillik, hogy miképpen gondolták megoldani az anyagok utánszállítását, ha magát az utánszállító eszközt sem képesek rendeltetési helyére juttatni? De Dénes tovább megy. Nem rejti véka alá azt a meggyőződését, hogy az ellátó- és szállítószolgálat „... képtelen a harcost a harc eredményes megvívásához anyagilag alátámasztani, s így győzelmek helyett vérhullatás a 2. hadsereg sorsa... jól működő anyagi ellátás nélkül háborút viselni öngyilkosság. A vonataink szervezése nem biztosítja a szállító szolgálat eredményes működését. Nem lett volna szabad vállalni 200 ezer magyar feláldozását”.²⁷

Ezt a szöveget — amelyhez hozzáfűznivalónk nincs — egy Horthy-hadseregbeli várományos vezérkari tiszt írta le 1942-ben.

A második okmány, amelyet idézünk, Gödry ezredesnek, a 6. könnyű hadosztály parancsnokának 1942. május 26-án a hadseregpáncsnok részére felterjesztett jelentése. Gödry annak a németek által diktált hajszának a következményeiről számol be, amelynek célja a hadosztály részére kijelölt védőállások mielőbbi elfoglalása lett volna.

„... Az a benyomásom, hogy az anyag és csapat kimélés (figyeljünk a sorrendre és emlékezzünk Szombathelyi vezérkari főnök Bartha honvédelmi miniszterrel folytatott megbeszélésére azzal kapcsolatban, hogy a 2. hadsereg létszáma ne képezze vita tárgyát, hanem a felszerelése és a német haditechnikai titkok kifürkészése — megjegyzés a szerzőktől) itt egyáltalán számba sem jön. A hadosztály eddigi lóvesztése 120 db ló. A 22/III. zászlóaljparancsnok — akinek a hadosztályon belül a legjobb lovai vannak — jelentése szerint 14 nap pihenő és erős lótáp volna szükséges a lovak erőállapotának rendbehozatalára. A könnyű hadosztály önállóan működik. Ehhez az anyagi ellátást önállóan kellett megszervezni. Tervszerű anyagellátás így nem hajtható végre. Egyes részeket a németek a hadosztály zömétől naponta 30—35 km-re, eltérő irányokba különítenek ki, melyek megközelítése 50—60 km-es kerülőkkel lehetséges. A vasútvonaltól az utánszállítást — mivel a felkészülésre sem időt, sem előzetes értesítést nem adtak —, csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehet végrehajtani. Az utánszállítási eszközök csak fél terheléssel mozgathatók, jelenleg a gépkocsi-oszlop 2—3 napig az esőzések után nem mozgatható. A hadosztály utánszállítási útvonala 80—100 km-re növekedett, az utánszállító anyag mennyisége élelemből és lótápból napi 50 tonna.”²⁸

A jelentéskivonatot olvasva akaratlanul is eszükbe jut, hogy azt Gödry ezredes még 1942 május havában, tehát a fasiszta koalíciós haderők „diadalmas” előnyomulásának időszakában szerkesztette, amikor „az ellátás határa”-ról alkotott és az előzőekben ismertetett összefüggés feltételei sokkal kedvezőbbek voltak, mint pl. 1943 január közepétől kezdve.

*

Tekintettel arra, hogy a Horthy-haderőnél ebben az időben a gépjárműtechnika üzemképes állapotban tartása, továbbá javítása alapvetően a szállítószolgálatához tartozott, miközben az üzemanyagellátásról is ez a szolgálat gondoskodott, legyen szabad röviden ezen szolgálati ágak állapotáról is tájékozódni. Magát a szolgálatot „gépkocsizóvonat anyagi szolgálat”-nak nevezték, de — ezen belül, egyre növekvő jelentősége miatt — kiemelték az „üzemanyagpótlás”-t.²⁹ A szolgálat célszerű működtetésének elvei a már többször idézett

26 HL Uo. 37. sz. naplómell.

27 Uo.

28 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 221. naplómell.

29 E—1. jelzésű szabályzat 162. pont.

Harcászati szabályzat III. részében³⁰ pontosan szabályozásra kerültek. Az egyik legfőbb elv a gyors javítás, illetve az üzemanyaghiányok gyors pótlása lett volna.³¹ Ezzel szemben a hallatlanul nagy bürokrácia és a krónikus üzemanyaghiány teljesen megbénította ezt a szolgálatot, amelynek eleve emberfeletti feladatot jelentett az az általunk az előzőekben már említett körülmény, hogy bár a zömmel magánszemélyektől behívott és rendkívül elhasznált gépjárművek sokféle típusához alkatrészeket sem utánpótolni, sem helyszínen beszerezni (gyártani) nem lehetett, az üzemképességet mégis fenn kellett volna tartani. Ez azonban nem ment. A hibák okát a IV. légvédelmi tüzérosztály parancsnoka a következőkben látta:

„a) a gépkocsi szerelőoszlopok 70—80 km-re lemaradva működnek;

b) a javítások, cserék túl vannak adminisztrálva, s előfordul, hogy adminisztrációs okok miatt egy-egy gépkocsi hetekig áll javítás nélkül;

c) a javításokhoz nincs elegendő alkatrész;

d) a gépkocsik javításának sürgősségi sorrendjét a gépkocsi szerelőoszlop parancsnoka állapítja meg.”³²

A mondott körülmények között és okok miatt a csapatok úgy igyekeztek az üzemből tartással és javítással kapcsolatos problémáikat megoldani, ahogy az a legegyszerűbben ment. A legegyszerűbb megoldás pedig eleinte a német szerelőoszlopok igénybevétele volt valamilyen ellenszolgáltatás fejében, vagy furfanggal. Idézzük újra Dénes százados jelentését: „... a magyar gépkocsi szerelőoszlopokra igen sok panasz hangzott el, s ez innen ítélve jogos. Mindnyájan a német szerelőoszlopokat kerestük fel előszeretettel, mert egyrészt mindenük van, másrészt egyáltalán nem adminisztrálnak. A magyar szerelő oszlopoknál levő gépkocsik 10—12 napja vannak javításban, s még mindig üzemképtelenek.”³³

A csapatparancsnok és a külső szemlélő által kárhözottott bürokrácia másrészt jelentkezett a gépkocsi szerelőoszlopoknál és egyáltalán a „gépkocsizóvónat anyagi szolgálat”-nál. Ismerjük a 2. magyar hadsereg parancsnokságának „Napló”-ját és ezt tanulmányozva feltárulkozik előttünk a katonai felső vezetés közönye a hadsereg ellátási problémái iránt, amely abból a téves helyzetmegítélésből fakadt, „hogy az 1942. évi nyári hadműveletek kezdeti sikerei meg hozzák a győzelmet a Szovjetunió felett.”³⁴

Tudjuk, hogy Szombathelyi honvéd vezérkari főnök 1942 szeptember elején látogatást tett a hadseregpáncsnokságnál, ahol — többek között — tájékoztató megbeszélést tartott, amelyen az anyagi szolgálat vezető állománya jelentette a kialakult helyzetről. A gépkocsielőadó előterjesztette, hogy tartalék- és javítóanyagot a kiszállítás óta nem kapott, ezért a téli átállás súlyos problémát jelent. A meghibásodott gépkocsik javítását és az összes gépkocsi karbantartását 1943 tavaszig csak akkor képes végrehajtani, ha megkapja a szükséges anyagokat. A páncélosadosztályt haza kell szállítani vagy a német nyugati arcvonalon alkalmazni (?) a harcokocsik karbantartása miatt. Szombathelyi válasza az volt, hogy ő nincs amellett, hogy valaki hazamenjen. Ezután a főszállás-mester megjegyzésére, melyben az jelentette, hogy mintegy 200 felterjesztés zömére nem kapott választ, a vezérkari főnök úgy reagált, hogy „ha nem kapott választ, az is válasz volt”.³⁵ Ez tehát a második abszurdum. A vezérkari főnök — aki akkor már sejtette, hogy a németek 1942-ben nem fogják legyőzni a Szovjetuniót, egyszerűen nem tudott mit kezdeni a 2. hadsereg felgyülemlett problémáival és a vezetők tudomására hozta, hogy felesleges anyagi és technikai eszközöket kérni, mert az ügyis válasz nélkül marad. Nem csoda tehát, ha pl. a gépkocsivonat anyagi szolgálata akcióképtelenné és — ennél fogva — önigazoló bürokratává vált. Az önigazolás tényének bizonyítására idézzünk a hadsereg gépkocsielőadójának nyilatkozatából: „... mint a hadsereg

30 Uo. 10. §, B. fejezet.

31 Uo. 170. pont.

32 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Dénes Jenő szds. naplója, 19. sz. mell.

33 Uo. 13. sz. mell.

34 Horváth: i. m. 25. o.

35 HL 2. hds. pság. I. a. 854. naplómell. Az esetet *dálnoki Veress* is említi i. m. 29. o.; illetve *Horváth* a megbeszélés teljes anyagát közli i. m. 88—90. o., „Keine Antwort ist auch eine Antwort”.

gépkocsi előadója felelősségem tudatában szükségesnek tartom egyrészt saját igazolásomra, másrészt az e tárgyban lefolytatott szóbeli megbeszélések és utasítások rögzítése érdekében írásban az alábbiakat lefektetni:

A 2. hadsereg gépjármű helyzete, amely már a felvonuláskor a kiutalt gépjárművek műszaki állapota miatt igen rossz volt, a lefolytatott hadműveletek alatt bekövetkezett további leromlás miatt majdnem katasztrófálissá vált. Úgy a német utánpótlásban mutatkozó nehézségek, mint a magyar vonalról igényelt anyag késedelmes beérkezése, a jelenleg fennálló helyzet bekövetkezését előre jelezték, amit én, mint a hadsereg gépkocsi előadója már a július hóban megszerkesztett gépkocsi helyzetjelentésemben részleteztem és jelentettem.³⁶

Ezek után térjünk át az „üzemanyagpótlás” kérdésére. A Harcászati szabályzat III. rész 10. §. B. b) alfejezete szerint³⁷ egy üzemanyagjavadalmazás 100 km út megtételéhez szükséges benzin-, olaj- és zsír szükségletet fedezett. Valamely katonai kötelék teljes, szervezetszerű üzemanyagkészletét „üzemanyag alapfelszerelésnek” nevezték. Ez csapat- és sereg-üzemanyagszerelésből tevődött össze. A csapatfelszerelés négy, a seregfelszerelés kettő (egyes alakulatok után ez utóbbi: egy) javadalmazásban volt megállapítva. Az üzemanyagpótlás alapelve az lett volna, hogy a hadműveletek kezdetére az alapfelszerelést teljessé kell tenni, a továbbiakban pedig a teljesség fenntartására törekedni. A pótlásra elsősorban a helyszínen található üzemanyag felhasználásával számoltak; a hátszóról beérkező üzemanyagszállítmányokat pedig — a hadtestek igénylése szerint — rendezni, majd az ellátóoszlopokhoz továbbítani kellett volna. Az ellátóoszlopok az üzemanyagot hordozták és az „üzemanyag-felvételezőhely”-ekre szállították. Ilyeneket a gépkocsi szerelőoszlopoknak, vagy kijelölt gépkocsizó alakulatoknak kellett telepíteni.

A 2. magyar hadsereg üzemanyagpótlását — az 1942. május 22-i „egyezmény” szerint — teljes egészében német forrásokból kellett volna biztosítani. Ellen-szolgáltatásul megfelelő exportot és a magyarországi szénhidrogénmezők kiaknázásának jogát kapták. Az üzemanyagpótlás német forrása már 1942 júliusában, az urivi hídfőcsata idején, kezdett kiapadni. Ezzel kapcsolatban idézzük a hadseregparancsnokság Naplójának megfelelő részeit, amelyeket 1942. július 11-én jegyeztek be:

„9.55. A vezérkar főnökének jelentik, hogy az 1. pc. ho. üzemanyaghiány miatt áll (a 2. magyar hadsereg vezérkari főnökéről van szó — A szerzők).

12.17. Az 1. pc. ho. ismét üzemanyagot kér. Veress altábornagy közli, hogy üzemanyag és lőszer hiánya miatt nem tudja a támadást végrehajtani.

19.20. A VKF jelenti a HDS PK-nak, hogy a 19. ho. ellátása csak akkor lehetséges, ha a németek segítenek.

20.05. A HDSPK parancsa, hogy anyagi hiányok miatt a VII. hdt. addig nem mozdíthat előre, amíg a németek nem biztosítják az anyagi ellátást.

20.25. A VII. hdt-tel közli a VKF: meg kell indulni, mintha anyagi zavarok nem volnának, de ha anyagot nem sikerül holnapra biztosítani, akkor holnapután állj!”³⁸

A következőkben a harmadik képtelenség tárulkozik fel előttünk. 1942. július 25-én Gyimesy altábornagy, a VII. hadtest parancsnoka a következő táviratot küldi Kovács Gyula hadsereg vezérkari főnök saját kezébe (kivonatossal idézzük):

„Jelentem, hogy a 75. német hadosztály a VII. hadtesttől, mozgóképessége érdekében, sürgősen 60 m³ benzint és 15 m³ gázolajat kért. A hadtest szállásmester a kérést a hadsereg főszállásmesterhez továbbította. Onnan azt a választ kapta, hogy a hadtest lássa el a németeket...

Jelentem, hogy a hadtestnek kiutaltak 2-án 60 m³-t, majd ebből 35 m³-t 24-én zárolták, maradt a hadtestnek 25 m³, amely azonban még meg sem érkezett. Ezt közöltük a főszállásmesterrel, mire a válasz az volt, hogy mást nem

³⁶ HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln.

³⁷ E—1. jelzésű szabályzat 166—170. pontok.

³⁸ HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 152. naplómell.

tehetnek... Kérem..., hogy a főszállásmester a magyar hadtest igényeit is komolyan vegye és végre a hadtestet a nélkülözhetetlen üzemanyaggal ellássa, hogy a védelem magyar vér megtakarításával legyen megoldható. ... Ilyen intézkedés mellett, mint az, hogy előbb zárolják a végre kiutalt és meg sem kapott üzemanyagot, majd az egészet a németeknek kellene átadni (kiemelés a szerzőktől), a hadtestparancsnok nem mehet el hallgatólagosan.³⁹ A táviratban rejltő abszurdumot (add át amit meg sem kaptál, de amit zároltam!) a szerzők nem kommentálják, a szöveg önmagáért beszél.

Természetesen ez a helyzet is másként jelentkezett Sellyey vk. alezredes (előbb Makray ezredes) főszállásmesternél, mint a csapatparancsnoknál. Gyimesy altábornagy közvetlenül élte át, hogy mit jelent az ha csapatai — üzemanyaghiány miatt — manőverképtelenek és ezért ki vannak szolgáltatva az ellenség tüzeinek. A főszállásmester pedig azt érezte, hogy a németek kénye-kedvének van kitéve. Ez egyfelől ön maga fedezésére készletet, másfelől pedig lassan érzéketlenné válik a sorozatos tragédiák iránt. Közrejátszik ebben a nemzeti előjáró tehetetlenségének felismerése is (Keine Antwort ist auch eine Antwort).

Ha már üzemanyagot nem képes szerezni, akkor jelent vagy feljegyez. 1942. július 7-én, 16 000/2. hds. főszállásmester számú okmányban a következők olvashatók:

„... az üzemanyag helyzet változatlanul feszült. A kiutalt üzemanyagunk egy részét német alakulatnak kellett részben véglegesen, részben kölcsönképpen átadni. A magyar vonalról igényelt és kiutalt motorolaj nem érkezett be, miután német vonalról még a 20/0-ot sem kaptuk meg. A helyzet aggasztó.”⁴⁰

Úgy tűnik, hogy a helyzet őszig sem javult, mivel 1942. november 5-én a 13 000/2. hds. főszállásmester számú okmányban az előbbihez hasonló helyzet került rögzítésre:

„... Különös hiányok kiemelése: Üzemanyagból napi kontingensünket 70 m³-ben állapította meg a német parancsnokság, dacára a több ízben emelésre tett ígéretnek. Ezzel szemben október hónapban az átvonuló német alakulatoknak átadott üza. levonása után 52,5 m³ napi üza-ot kaptunk. Ez a hds. szükségletét nem elégíti ki.”⁴¹

Bár — a tárgy természeténél fogva — már idéztünk 1942 őszén szerkesztett okmányokból is, most ismét visszatérünk a júliusi eseményekhez, mivel az ellátás és szállítás vonatkozásában érdekes és átfogó képet nyerhetünk a már többször felhasznált hadseregparancsnoksági Napló egyik feljegyzéséből. Az történt ugyanis, hogy Jány vezérezredes, hadseregparancsnok, megelégedve a szinte minden csapattól beérkező panaszáradatot, összegyűjtötte a problémákat és beszámoltatta főszállásmesterét, abban az időben még Makray ezredest. Célszerű a „dialógus”-t teljes egészében közreadni, mivel klasszikus példája annak, hogy a felelősség áthárítása, az „előkelő idegen”-ként való hozzáállás tekintetében hová vezetett a kettős ellátási rendszer. A kérdéses naplóba 1942. július 25-én, 22.30-as időpont rögzítésével a következők kerültek bejegyzésre:”

„1. A hadseregparancsnok úr elrendelte, hogy főszállásmester jelentsen:

- a) szappan kiosztás helyzete a csapatoknál,
- b) dohányelosztásról.

Felelet: a) a szappan július óra ki lett utalva és ki lett adva. Ha a szappan a csapatoknál hiányzik, akkor a hiba ott van,

b) dohányellátás csak utánszállítás után lehetséges, arra remény kicsi a jelen közlekedési helyzetben.

2. Az 1. páncélos hadosztály helyzete

- a) a 24-én beérkezett 140 m³ üzemanyagot felemészti az átcsoportosítás,
- b) a hátralékos 340 m³ a páncélos hadosztályt 150 km út megtételére képesíti. Hadseregparancsnok közbevetése: „ez kevés”.
- c) hiányzó lőszer pótlása csak három nap múlva lehet. A páncélos hadosz-

39 HL 2. hds. pság. 1942. 239. naplómell.

40 Uo. 1943. 1061/eln. 9/b. mell.

41 Uo.

tálynak takarékoskodnia kell a meglevő üzemanyaggal, mert belátható időn belül újabb nem érkeznek.

3. VII. hadtest

a) közöltem az élelmezési nehézségeket.

b) közöltem a hadtestparancsnokság azon kívánságát, hogy lőszerartalékot kíván,

c) teljesen hiányzik a géppisztolytöltény,

d) üzemanyag hiányt kérnek pótolni.

Felelet: a) eddig 160—180 ezer személyi adag lett kiosztva. Hogy ebből a németek miért és mennyit vittek el, ma sem tudja, mert a VII. hadtest szállásmester, a sürgetés dacára sem állapíttatta meg. Hogy élelmezési nehézség van az természetes, mert az általános utánszállítási nehézség teremti meg,

b) lőszerartalékolás lehet, üzemanyag nincs,

c) géppisztoly töltényt a németek jelenleg nem adnak, nincs is készlet belőle,

d) üzemanyaghiányt részben pótolta, rosszak az utak, hiányzik a szállítóeszköz.

4. Közöltem, hogy a VII. hadtest megállapítása szerint a 75. és 336. német hadosztályoknál nincs ellátási nehézség.

Felelet: ehhez nem tud hozzászólni, mert az egyik hadosztály egyáltalán nem tartozik hozzánk ellátás szempontjából. A 75. német hadosztály is csak rövid idő óta van magyar ellátásban.

5. A IV. légvédelmi tüzerosztálynak a kiadott parancs szerint július 26-án útba kellett volna indulni a hadteste körletébe. Állítólag üzemanyag hiány miatt állva maradt.

Felelet: igen, ez a helyzet. Ezen nem is lehet segíteni, mert amit elvenne a IV. tüzerosztály mozgatására, az az általános utánszállítást borítaná fel.

6. A 101/III. légvédelmi ágyús üteg hosszabb idő óta ellátási nehézségekkel küzd.

Felelet: erről a főszállásmester nem tehet, mert a csapatnak és parancsnokainak kell törődnie azzal, hogy ilyen kis egységek ellátáshoz jussanak. A főszállásmester alosztályok ellátásával nem foglalkozik.

7. A híradó csapatoknál még mindig hiányzik az üzemanyag.

Felelet: a hadsereg híradó zászlóaljnak 9000 litert bocsátott rendelkezésére, amely gördül. Pillanatnyilag többet nem tud adni.

8. A hadsereg műszaki parancsnok a hadsereg területén előnyomulás közben visszahagyott különböző műszaki anyagok összeszedésére 12 000 l benzint, 3000 l gázolajat, 300 l motorolajat kér.

Felelet: 7690 l benzint, 1920 l gázolajat kiutaltam, több nincs.

Makray ezredes ezután még jelenti:

a) a magyar hadsereg utánszállítási eszközei csak a hadsereg közvetlen ellátására vannak megszervezve,

b) a hadtesteknél levő utánszállítási eszközök a vasúti végállomástól csak korlátolt távolságra elegendők,

c) a hadsereg egyes részei Sztárij Oszkoltól, a jelenlegi vasúti végállomástól 200 km távolságra vannak,

d) amit tehát az utánszállítás az esős időjárásban és az üzemanyag hiányában teljesített az egész hadsereg részére, az a végső erőfeszítést jelenti,

e) mivel a németek a budapesti egyezményrel ellentétben nem segítenek ki utánszállítási eszközökkel, a jelenlegi nehézségek csak fokozatosan és hosszú idő után szüntethetők meg,

f) a kurszk—kasztornojei vasútvonalon naponta mindössze 4 vonat jöhet előre. Ezt a németek a 2. német hadsereg súlyos harcai miatt jelenleg teljesen maguknak foglalják le,

g) Kertész százados július 25-én közölte, hogy a magyar hadsereg augusztus hó 2-ig bezárólag naponta csak egy-egy vonattal számolhat,

h) július 27-re ígérték, hogy a Kasztornoje—Osztrogoszk közötti vasúti forgalom megindul.⁴²

42 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Naplóbejegyzés 1942. július 25. 23.30-kor.

Ha eltekintünk a bevezetőben vázolt helyzetből levont következtetésektől, akkor azt kell mondani, hogy Makray ezredesnek — a maga módján — igaza volt. Nem ő egyezkedett Keittel, így ami a németekre tartozott, azt — nyilvánvalóan — nem vette magára. A mikor pedig azt jelentette, hogy az utánszállítás teljesítménye „a végső erőfeszítést jelenti”, egészen biztos, hogy az „ellátás határára” vonatkozó szabályzatpontból indult ki (feltételezzük, hogy hadsereg főszállásmesterként képzett katona volt). Talán a katonai kérdésekben járatlan személy számára is könnyen belátható, hogy 200 km távolságról, zömmel fogatolt eszközök felhasználásával, felázott utakon, az utánszállítási feladatokat valóban nem lehetett teljesíteni.

Utólag, a későbbi események ismeretében, könnyű megállapítani, hogy Makray ezredes mégis tévedett, amikor „végső erőfeszítés”-ről beszélt. A magyar uralkodó körök által a németeknek prédaként odadobott 200 ezer katona — a párbeszéd időszakában — még nem kényszerült a végső erőfeszítésre. Még hátra volt a mindent elsöprő szovjet támadás, a szovjet haderő jogos bosszúja a betolakodókkal szemben. Ekkor még nyár dereka volt, az egyre rongyosabbá vált ruházat, a hiányos élelmezés, a kegyetlen hideg még nem követelte tömegesen az áldozatokat, csupán az az illúzió foszlott szét, amit Werth Henrik, korábbi honvédi vezérkari főnök szögezett le a kormány részére írt emlékiratában, az tudniillik, hogy „a bevonultatott tartalékosok a leszerelés után még az aratásra is hazatérhetnek”.⁴³ A hátszögbe azonban egyre riasztóbb „rémhírek” érkeztek, de ezt a propaganda, a sovíniszta, nacionalista és antikommunista eszmék még ellensúlyozni tudták.

Amit a főszállásmester csupán szakmai következtetésként mert megfogalmazni, azt a hadsereg vezérkari főnöke — az előzőekben közölt párbeszédrel szinte egyidejűleg — messzemenő következtetésként írta le. Az 1942. augusztus 9-i jelentésében megállapítja, hogy „A mi úgynevezett könnyű hadosztályunk bakancstalpon járó eszköz, amelynél nemcsak sok korszerű fegyver hiányzik, hanem tökéletesen hiányzik a korszerű szállítóeszköz... Az eszközt csak arra szabad használni, amire képes, vagy pedig erőlyesen és kiadósan támogatni kell. (repülő, pc-osok, tü., szállítóeszközök!)... úgy látszik, ... hogy erőnkhez nem illő nagyobb feladatot kaptunk.”⁴⁴

Ehhez hasonló tárgyilagos hangot az új főszállásmester csupán 1943. január 7-én kelt, 491/2. hadsereg főszállásmester sz. „tájékoztatás”-ában mert megütni. Ebben az okmányban a következőképpen fogalmaz: „... A keleti arcvonal anyagi ellátásának legnagyobb kérdése az utánszállítás, amitől milliók élete függ. A vasúti szállító vonalak kis száma azt sem teszi lehetővé, hogy egy hadsereg számára egy vasútvonal álljon rendelkezésre (emlékezzünk: a szabályzat egy hadtest részére írt elő minimálisan egy vasútvonalat; milyen katonaföldrajzi értékelés folyt, amikor a 2. magyar hadsereg ellátóalakulatait szervezték? — A szerzők). Ennek következménye, hogy nagyobb terjedelmű anyagnak a hátszögből a csapatig való kijuttatása, akkor is, ha az anyag és a kiutalás minden további nélkül bekövetkezik, az igényléstől számított 2—3 hónapon belül nem történhetik meg. A hadseregnek szállításra 29 gépkocsi áll rendelkezésére...”⁴⁵

Ez a tájékoztatás a seregtest-parancsnokságok vezető állománya részére készült. Úgy gondoljuk, hogy néhány nappal a szovjet támadás előtt nem válhatott kis túl nagy lelkesedést még azoknál a válogatott személyeknél sem, akiknek szánták. És ennek a témakörnek a végén vegyük egészen röviden szemügyre a legfőbb illetékesnek, Jány hadsereggparancsnoknak a meglátásait. Nevezett a hazaérkezése után, 1943. június 21-ére készítette el jelentését „A 2. hadsereg hadműveleteinek összefoglaló méltatása” címmel. Ekkor már kissé „leülepedett” benne az az anomália, amelynek egyik pólusát a szinte minden — a 2. magyar hadsereggel foglalkozó, nyugati és hazai — szerző által elemzett,

43 Párttörténeti Intézet Archivuma. XXII. 711 920/62. Megjelent: „Magyarország és a 2. világháború” Budapest, 1966. 324—328. o.

44 HL 2. bds. pság. 1942. I. a. 433. sz. naplómell.

45 Uo. 1943. 1061/eln. 9/b. sz. mell.

1943. január 24-én kelt hirdetett „Hadsereg parancs”⁴⁶ képezi; míg a másik példuson ennek az „átokszóró”, gyűlölködő hangú parancsnak a visszavonása és a katonák szerepének kissé tárgyilagosabb megítélését tükröző új parancs kiadása áll. Az ellátás helyzetét az 1943. júniusi összefoglaló méltatás IV. részében értékelte. Ebben megállapította, hogy „...nem működött, mert nem volt elég teljesítőképes vasút mögöttünk, viszont a hátsó vasúti állomásokról nem tudtuk az anyagot idejében előre szállítani, mert nem volt elég gépkocsi oszlopunk, fogatokkal a nagy távolságot áthidalni nem lehetett. Lovaink tönkrementek, legtöbb helyen szálastakarmány sem volt elég, szemes lótapot alig láttunk. Ilyen körülmények között fogyott az elrendelt élelmi tartalékunk, a novemberre igényelt 16 élelemvonatból kettőt kaptunk...”⁴⁷

Ha megfigyeljük: eddig csupán Kovács hadsereg vezérkari főnöknél és Dénes várományos vezérkari századosnál találkoztunk olyan, a konkrét anyagi csőd megállapításán túlmutató, de meglehetősen homályos következtetéssel, amelyből „kicseng” a 2. magyar hadseregre rótt képtelen feladat némi kárhoztatása is. Nem csoda tehát, ha a Nyugaton élő (élt) magyar katonaszerzők sem volt gazdáik bűneit tartják a 2. magyar hadsereg pusztulása legfőbb okának, hanem ezt az okot a csakugyan gyalázatosan működő ellátásban és szállításban mutatják ki. De ahhoz, hogy ezek a szolgálati ágak így működjenek, előbb teljesítőképtelen módon ki kellett őket küldeni a Donhoz.

*

A következőkben foglalkozunk kissé a lőszer, a tüzérségi anyag és a fegyverzet pótlásával, amelynek elveit az 1940-ben kiadott, hasonló című „Tervezet” rögzítette.⁴⁸ A tervezet nagyon frappánsan jellemzi ennek a szolgálati ágak a jelentőségét, a többtől eltérő különös vonásait:

„6. A lőszer a haderő legfőbb java, a harc legfontosabb, legértékesebb és legnehezebben pótolható anyaga...”

7. A haderőnek lőszerrel való ellátása az egész háborús gazdálkodás legnagyobb anyagi tényezője. Ellentétben a többi anyagi szükséglet zömével, a lőszer a helyszínről nem pótolható, ... mennyisége és súlya miatt az utánszállítandó anyagi szükségletnek zöme. ... az utánpótlásnak 70⁰/₀-át, a háborús összkiadásnak kb. 80⁰/₀-át jelenti.⁴⁹

A „Tervezet” a lőszerpótlás általános menetét az előzőekben, az ellátás és szállítás rendszerével kapcsolatban ismertetett móddal összhangban rögzíti. A lőszer tagozódását a csapatkörletben, a seregtettek vonatkörletében, a hadműveleti terület egyéb részein és a háterszágban levő lőszerkészletekre osztja fel. Fontos elv, hogy „a lőszer a csapatokhoz feltétlenül a meghatározott időre jusson el”, továbbá, hogy „a lőszerszállítmány mindent megelőz!”⁵⁰

A már többször idézett Dénes Jenő százados a lőszerellátás helyzetét rendkívül tömören fogalmazta meg: „...Ha a csapat löszert igényel, válasz: »nincs«, nincs mivel utánszállítani, ne lőjön a csapat olyan sokat, ne kezdeményezzen a magyar csapat. Számot kell vessünk egyenesen, kertelés nélkül: arra szerveződött-e a 2. hds., hogy itt kint vért vér után hullasson és lassan, de biztosan felőrldjék...”⁵¹

Dálnoki Veress nem látja ilyen sötéten a helyzetet. Szerinte: „...Lőszer (gyalogsági) hiány általában nem volt. Kivételt géppisztoly és a kézigránát képezett. A közepes tüzérség lőszeranyaga korlátozva volt. Napi 4—6 lövésen túl hadosztályparancsnoki engedélyhez kötött. A heti két löszervonat többet nem engedett meg. A gyéren megszállott vonalban a gyalogság saját fegyverére volt utalva, s ezzel magáramaradt...”⁵²

46 Uo. A parancsra, melynek kezdő sora szerint: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét...” — ellátási vonatkozásai miatt később visszatérünk.

47 Uo.

48 Tervezet. Lőszer, tüzérségi anyag és fegyverzet pótlása. Budapest, HM 1940.

49 Uo. 2. §.

50 Uo. 13—14. pontok.

51 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. Dénes Jenő naplója. 37. sz. naplómell.

52 Dálnoki Veress: i. m. 353. o.

A lőszerellátás területén a Harcászati szabályzat olyan szigorú megkötéseket írt elő, mint pl: „... a harc kezdetén az alapfelszerelés teljes legyen; a további tevékenység a teljesség fenntartását célozza. Harc közben a lőszerpótlás egy pillanatig se álljon meg. ... Lőszerrel megrakott szállítóegységek rakományukat... nehéz harchelyzetben... a csapatokig előreszállíthatják”.⁵³ A valóságot ugyanakkor a hadműveleti napló bejegyzései érkeztetik. Példaként emeljük ki az 1942. június 28-án a közismert „hídőcsaták” keretén belül indított támadás idején vezetett hadműveleti napló egy töredékét (a július 1-i napról):

... 11.10. András vk. alez. jelent:

Üzemanyag szállítást teljesíteni nem tud, mert csak 3 repülőgépe van, az lőszerzállításra kell. Vezérkarfőnök közli: csak lőszerből 15 tonnát kellene előre szállítani. Páncéltörő lőszer és üzemanyag hiány van. Kérjenek német segítséget...

11.35. Hds. pk. utasítja a főszállásmestert:

A VII. hdt. lőszerutánpótlása rep. géppel meg nem oldható. Gondoskodjék anyagi utánpótlás egyéb megszervezéséről...

12.10. Vkf. parancsa a VII. hdt. Vkf.-nek:

Lőszer kevés! csak T—34-es harcokocsikra szabad lőni. Páncélgránátból csövenként csak 28 darab van...⁵⁴

Horváth adatai szerint pl: „a III. hadtest parancsnoksága az alárendelt 20. hadosztálynak... többszöri kérésre sem adott lőszerpótlást... A sikertelen támadásba hajszolt katonák súlyos árat fizettek. A 20. hadosztály vesztesége egy nap alatt 1400 halott volt”.⁵⁵

Óhatatlanul adódik a következtetés, hogy mi lehetett később, ha már július elején sem volt lőszer? Pedig az előbbieken hivatkozott szabályzatban rögzítésre került, hogy „... Könnyű csatanapon általában fél, heves csatanapon másfél, kivételes esetekben... kettő vagy több javadalmazás elhasználásával számolunk... Mind a csapat-, mind a sereg lőszerfelszerelés... egy-egy lőszerjavadalmazást tartalmaz. Egyes csapatok csapat-lőszerfelszerelése — különböző fegyverek részére — több, mint egy javadalmazás, hogy harc közben a lőszer pótlásától huzamosabb időn át is függetlenek legyenek.”⁵⁶ Tekintettel arra, hogy a lőszerhiányok — azon túl, hogy egyfelől a németek lépten-nyomon felrúgták a budapesti „egyezmény”-t; másfelől pedig a lőszer „a haderő legfőbb java” lévén, gyártása nem volt olcsó — alapvetően utánszállítási nehézségekre vezethetők vissza, a gazdag kútforrásokból nem idézünk többet.

Ehelyett inkább legyen szabad az ennél a szolgálati ágnál is kialakult abszurd helyzetre rámutatni. Mind a hazai, mind a nyugati szerzők egyaránt példátlanak és felfoghatatlannak tartják azt a körülményt, hogy a magyar hadvezetés — dacára annak a számos jelnek, amelyekből nyilvánvalóvá vált a közeli szovjet támadás — 1943 január első napjaiban kezdte meg az „aratásra hazavárt”, elsővonalbeli állomány váltását, illetve a veszteségek pótlását. Ezt a helyzetet teljesen képtelenné tette az a további körülmény, hogy a váltás fegyver nélkül érkezett. A továbbiakban adjuk át a szót dálnoki Veress-nek: „... a beállott nagy veszteségek pótlása... egy félévig váratott magára. A karácsonyi ünnepeket követően futottak be a »váltásra« érkező egységek élszállítmányai. A váltás kb. 40 ezer főt tett ki és fegyver nélkül érkezett. Az volt az elgondolás, hogy a felváltottak átadják fegyvereiket az újonnan jötteknek. Ez az eljárás teljesen csődöt mondott...”⁵⁷ Mai hazai szerzőt ezek után nem akarunk idézni.

Ez tehát a negyedik képtelenség. Bármennyire is köti a szerzőket a téma tudományosan szenttelenséggel való kifejtésének követelménye, képtelenek vagyunk elhallgatni, hogy a „katona” fogalma elképzelhetetlen a fegyverrel való rendelkezés, mint ismérv nélkül. Ez esetben tehát a katona, mint valóságmozzanat,

53 E—1. jelzésű szabályzat III. rész. III. fejezet. 6. §.

54 HL 2. hds. pság. I. a. 1942. 94. sz. naplómell.

55 Horváth: i. m. 27. o.

56 E—1. jelzésű szabályzat 66. pont.

57 Dálnoki Veress: i. m. 355. o.

nem felelt meg fogalmának. A győzelmi hisztéria idején, amikor gyorsan be-
szálltak a háborúba, arra számítva, hogy „... jutalomképpen biztosan vissza-
kapjuk a történelmi Magyarország egész területét”, hiszen«... a bevonulta-
tott tartalékosok a leszerelés után még az aratásra is hazaérkezhetnek...»⁵⁸ ki
mert volna arra gondolni, hogy váltásra is szükség lehet. A fegyverzettel való
ellátást pedig a német ígéret szerint biztosra vették. De 1943 elején, a sztálin-
grádi német katasztrófa kellős közepén, a hitlerista katonai vezetésnek kisebb
gondja is nagyobb volt annál, hogy a 2. magyar hadsereg részére fegyvert és
anyagot juttasson. (Horváth Miklós adatai szerint erre korábban sem került
sor.)⁵⁹

*

Térjünk át a „hadbiztossági” ügyekre. A Horthy-haderónél e szolgálat magá-
ban foglalta a csapatoknak élelemmel (vizzel), ruházattal, felszereléssel és pénz-
zel való ellátását, valamint a gazdasági-közigazgatási szolgálat vezetését és
ellenőrzését.

A hadsereg élelemellátását a csapatok kiszállítása után alapvetően a német
ellátószolgálattól, valamint helyszíni forrásokból kellett volna biztosítani. De a
magyar katona képtelen volt megszokni a német „Speisezettel” (étlap) fogásait.
(Nudel, immer Kartoffeln, Dörrgemüse, Generalsos stb.) Az átállítás a parancs-
nokok részére is problémát jelentett.

Különösen hiányoztak azok a fűszerek, amelyek az ételek magyaros ízét biz-
tosították. Dálnoki Veress ezt a körülményt a következőképpen érzékelteti:
„... A német élelmezés: paradicsomos norvég szardínia és hering, pudding por,
hitler-szalonna (tökből készült lekvár), őrölt hal stb. a magyar gyomrot nem
elégítette ki. Telítőképessége volt kevés. A napi 6 db fűzű cigaretta sem tar-
tozott az élvezetek közé. A »magyaros kiegészítés« október végén érkezett meg.
Hegyekben állott a fagyasztott szalonna, baromfi, féldisznó, hordószámra a pá-
linka és a bor a felvételi helyeken, de annak a csapathoz való eljuttatása erő-
sen az időjárástól, a hadosztályok védőállása helyétől és a parancsnokok ügyes-
ségétől függött...»⁶⁰

Lehet, hogy az ellátó oszlopoknál csakugyan hegyekben állott a magyaros
kiegészítés, de a csapatnál nem ez volt a helyzet. Ennek bizonyítására villantsuk
fel dr. Kígyósy orvos százados később még részletesebben ismertetésre kerülő
jelentésének egyik ténymegállapítását. Dr. Kígyósy 1943. január 3-án a III. had-
testparancsnokság rendeletére a 20. könnyű hadosztály 14. gyalogezerredénél
bekövetkezett négy haláleset okát vizsgáló bizottság tagjaként a következőket
írja le: a „megbeszélésen jelen volt a 14. gy. e. két zászlóaljának vezető orvosa
is, akik szintén az élelem elégtelenségét hangoztatták és véleményük szerint
a jelentett négy haláleset oka közvetve az élelmezés elégtelensége volt”.⁶¹
Vagyis mivel a parancsnokok nem ügyeskedtek, az emberek éhen haltak,
vagy — amint azt Kovács Gyula vezérőrnagy, hadsereg vezérkari főnök 1943.
január 2-i, a főszállásmesterrel folytatott telefonbeszélgetéséből tudjuk —
végelgyengülésben pusztultak el („... a 18/III. zlj-nál bármikor lehet szá-
mítani 20—30 ember halálával végelgyengülés végett”).⁶²

Egyelőre azonban még az előnyomulás időszakában azt vizsgáljuk, hogy a
német élelmezési források hogyan buzogtak? Ennek sejtetésére legalkalmasabb-
nak véljük Szász ezredesnek, a 19. könnyű hadosztály parancsnokának az 1942.
augusztus 20-án kelt jelentéséből idézni: „... a német élelmezésre való áttérés
óta az illetményes napi adagot hiánytalanul még csak kevés alkalommal lehetett
kiszolgáltatni... Egyes cikkekben (cukor, húspor, tojás, sajt, vaj, konzervek és

⁵⁸ Párttörténeti Intézet Archivuma. XXII. 711920/62. Megjelent: „Magyarország és a 2. világháború” Budapest, 1966. 324—328. o.

⁵⁹ Horváth: i. m. 24. o.

⁶⁰ Dálnoki Veress: i. m. 353. o.

⁶¹ HL 2. hds. pság. 1943. I. a. sz. n. (Dr. Kígyósy Lajos o. szds. kivizsgálás eredményét jelenti. A 2014/III. hdt. IV. c. 42. 12., 20. sz. rendeletére.)

⁶² HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. 20. sz. naplómell.

fűszerek) csaknem rendszeres hiányok mutatkoznak. Súlyosítja az étkezési helyzetet, hogy a legelől küzdők részére... meleg étkezést naponta csak egyszer lehet kiszolgáltatni az esti órákban... naponta 3.00-kor kerül kiosztásra a cukor hiányában élvezhetetlen reggeli, s az egész napi étkezési adag, mely a német napiadag vacsorarésze (kiemelés a szerzőktől). Ez... még akkor is kevés volna reggel 3.00-tól este 20.00-ig egy harcoló embernek, ha teljes mennyiségben és rendszeresen lenne kiszolgáltatható... ez az állapot nem tartható fenn, mert ez az állandó harcban álló egységek ellenálló erejét csökkenti, másrészt nem is tartom erkölcsösnek, hogy a harcoló csapat a számára amúgyis szokatlan, a mi ételmiszeradagunknál kisebb, kisméretű napi adagokat se kapja meg.”⁶³

De nézzük, hogy a magyar étkezési szokások megvalósításának lehetőségeiről hogyan vélekedett Szász ezredes: „... az étkezés magyarossá tételéhez szükséges fűszerek (paprika, bors, só, s egyéb fűszerek), melyek az étkezést elrendelő alaprendeletben magyar vonalról lettek kilátásba helyezve, a hadosztályhoz mindezeideig csak igen hiányosan és korlátozott mennyiségben kerültek kiszállításra. A könnyű hadosztály... szalonnát csak VIII. 17-én kapott 2286 kg kimeretben... fejenként kereken csupán 200 gr-ot tettek ki... a cukor és a dohányellátás a német vonalról igen hiányos.”⁶⁴

Ha megfontoljuk, hogy egyfelől a 19. könnyű hadosztály — bár nem az első szállító lépcsővel került ki — a csucsjei irányban került alkalmazásra, tehát súlyos harcokat vívott; másfelől pedig azt, miszerint a „Hadbiztossági szolgálat” című szabályzat 255. pontja előírta, hogy „... a döntő harcok helyén és idején álljon bőséges élelem rendelkezésre...” és mindezeket összevetjük a feltehetően szavahihető Szász ezredesnek azzal a jelentésével, hogy a magyar katonák egész napi élelelemadagja a német katonák részére kiszolgáltattott napi adagnak csupán a vacsora-hányada, akkor — úgy véljük —, hogy újabb képtelen helyzetet tártunk fel. Azért tartjuk ezt a problémát képtelennek, mert a későbbi végelgyengülések és éhenpusztulások nagy hidegben, aktív szovjet tevékenység által befolyásolva következtek be. Ezek az éhenhalások tehát, ha nem is érthetők, de magyarázhatók. Azt viszont, hogy a nyár derekán, a győzelmi mámorban, a német ellátószolgálat éhezettette a szövetségeseket és — amit Szásztól nem is idéztünk — ételhordók hiányában még a létminimumot jelentő étkezés sem jutott el sok katonához, mégis csak abszurdumnak tartjuk. Azt már nem is forszírozzuk, hogy a valós helyzet talán a Szász ezredes kötelességszerűen fegyverzett hangvételű jelentése által tükrözötnél súlyosabb is lehetett.

Az előzőekben már foglalkoztunk Szombathelyi honvéd vezérkari főnök 1942 szeptemberében a 2. magyar hadseregnél lefolytatott szemléjével. Az áradó panaszok és saját benyomásai folytán meggyőződhetett a sokfelé rendkívül fogyatékos étkezési helyzetről. Miután — feltehetőleg — tisztában volt vele, hogy a németeknél hiába reklamál, holott a magyarok az ellenszolgáltatásokat pontosan teljesítették,⁶⁵ szokás szerint a szenvedő alanyokat felelősségre vonó „Tábornoki parancs” kiadásával vélte saját részéről elintézni a problémát. 1942. szeptember 13-án látott napvilágot a parancs, melynek lényege a következő: „... A katonáknak mint élő embereknek, megvannak a maguk igényei, melyeket feltétlenül ki kell elégíteni. Kíéhezett és agyonhajszolt csapatokkal nem lehet eredményesen harcolni. Ezek a vezetés akaratát, ha ez mégolyan zseniális lenne is, nem képesek megvalósítani... (később azonban a humánusnak tűnő szöveget más váltja fel — A szerzők)... Felkoncolástól, kivégzéstől egy pillanattig sem szabad visszariadni, ha a rend másképp helyre nem állítható.”⁶⁶ Vagyis, ha valakinek nem tetszik, hogy tőle idegen érdekekért úgy kell küzdeni, hogy közben éheznek is, azt a személyt fel kell koncolni. Miután azonban az 1942. szeptember 1-i étkezési létszám szerint 203 248 fő zömének nem tetszett az étkezési rendszer, az igazi kiegészítés és agyonhajszolás pedig még hátra volt, a parancs nem oldott meg semmit. De ugyanúgy nem oldotta meg az ellátást az

63 HL 2. hds. pság. I. a. Dénes Jenő naplója. 17. sz. mell.

64 Uo. 18. sz. mell.

65 „A Wilhelmstrasse és Magyarország” Budapest, 1968. 683. o.-ról idézett távirat.

66 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 800. naplómell.

ugyanazon a napon kelt ún. „Búcsúparancs” sem, pedig szigorúan meghagyta benne azt, hogy „Honvédek! Kemény tél áll előttetek. Készüljétek fel. Legyetek erősek és nyugodtak”.⁶⁷

A kemény tél be is következett. A magyar ember számára szokatlan 35—40°-os hideggel „...szemben a csapatok ellenállóképességét bőséges, meleg, nagyobb zsirtartalmú étkezéssel, élelmi- és egészségügyi pótlékok engedélyezésével...” kellett volna fokozni a szabályzat előírása szerint.⁶⁸ Ezzel szemben az egyre nagyobb mértékben és egyre hevesebben kibontakozó sztálingrádi küzdelem miatt a németek úgyszólván a minimálisra csökkentették az élelem-ellátást. Ugyanakkor a helyszín már a nyáron és az ős folyamán kifosztásra került. Korábban már említettük, hogy váltás decemberig nem volt, tartalék a „könnyű” hadosztálynál (két ezreddel) nem létezett. A személyi állomány fizikai leromlása egyre súlyosabbá vált. December végére, mivel a német főszállásmesteri törzs (Gen. Qu.) elutasított minden kérelmet, ami az élelmezés mennyiségi és minőségi javítását szorgalmazta,⁶⁹ a hadsereg főszállásmester vezető hadbiztosa kétségbeesett hangú kérést terjeszt fel a honvéd vezérkar főnökéhez. Egyelőre csupán 150 tonna szárazfőzeléket és száraztésztafélét kér soron kívül, melyet a következő szavakkal indokol:

„1. Az első vonalban alkalmazott csapatok fokozottabb igénybevétele folytán a részükre megállapított német hadiélelemadag kevés...

2. Az elől küzdő csapatok a szokatlan, zord hideg és a nagyfokú igénybevétele, fagyott földben állások, akadályépítés, hóeltakarítás, kedvezőtlen elhelyezés, fűtési nehézségek és emellett állandó harci tevékenység... miatt az illetményes elm. kiszabathoz bőségesebb ellátásra szorulnak, hogy az élet fenntartásához és a végzendő munkához szükséges, lényegesen nagyobb kalóriaszükséglet fedezhető legyen.

3. ... a jelenlegi étkezés mellett... a... csapatok erőállapota aggasztóan csökkent. Abban az esetben, ha a kért elm. pótlék nem kerülne kiszolgáltatásra, az elől küzdők erőállapotában olyan további csökkenés állna be, amely küzdőképességük fenntartását lehetetlenné teszi...”⁷⁰

Ezekben a napokban egymást érték a különböző vizsgálatok, amelyekre az előzőekben már utaltunk. Tudjuk, hogy az alultápláltság következtében sokan bélhurutot kaptak, mely végelgyengüléshez vezetett. Ugyanakkor a „...teljes lőtáphiány — írja dálnoki Veress —, melyet a német szállításvezetőség megoldani szintén nem tudott, a hadosztályok kb. 5 ezer főt kitevő lóállományának fokozatos és biztos kimúlásához vezetett”.⁷¹

A lassú agóniát a január 12-én bekövetkezett szovjet támadás oldotta meg. A már oly sokszor lapozgatott „Napló”-ban 1943. január 19-én — többek között — a következőket jegyezték be: „...a hds. erkölcsi és fizikai ellenálló ereje a folytonos harcok, ... az egyhetes igen nagy hideg és élelmezési nehézségek miatt a legkisebbre csökkent... Az anyagi ellátás terén a nehézségek... fokozódnak. Fokozta a nehézséget az is, hogy a mozgókonyhák túlnyomó zöme az ellenség kezére jutott, a legényeség elhagyta evőcsészéjét, tehát még a meglévő élelem elkészítése és kiosztása is lehetetlen...”⁷²

A hadbiztossági szolgálat másik nagy területe a *ruházattal és felszereléssel való ellátás*. Most vegyük kissé ezt a területet szemügyre.

A ruházati ellátás — tekintettel annak nemzeti jellegére — szükségképpen magyar forrásból valósult volna meg. A győzelmi hisztéria idején ugyan ki gondolt arra, hogy az „aratásra visszavárt” hadsereg részére komolyabb ruházati utánpótlás, sőt — horribile dictu — téli ruházat is szükségessé válhat. A problémára, az itthoni katonai felsővezetés, csak akkor figyelt fel, amikor Szombathelyi vezérkari főnök részére, a már többször emlegetett szeptemberi

67 Közli *Horráth*: i. m. 92. o.

68 E—hbizt. Szolg. jelzésű szabályzat 294. pont.

69 HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. 11. sz. mell.

70 Uo.

71 *Dálnoki Veress*: i. m. 355. o.

72 HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. (Napló 1943. január 1—április 30.)

szemle során (konkrétabban a szeptember 11-i tájékoztató megbeszélésén), a 2. hadsereg főszállásmestere és vezető hadbiztosa meglehetősen rossz ruházati helyzetről adott számot, illetve jelentették, hogy „...sem magyar, sem német vonalról nem kapunk választ... a kiutalandó téli ruhák számáról”.⁷³ Ettől kezdve — mint az a következőkből kitűnik — a tanulmányozott források el-
 lentmondanak egymásnak. Ugyanis feltehetően Szombathelyi vezérezredes in-
 tézkedésére az illetékesek (akikről közismert az ún. „gh-s szemlélet”, mely sze-
 rint jobb a raktárban elvágólag tárolt anyagban gyönyörködni és arról könnyen
 elszámolni, mint kiadással „elherdálni” és az elszámolásokkal vesződni) mégis-
 csak bevagonírozták és útbaindították a téli ruházatot. E tényről dálnoki Veress
 úgy tesz említést, hogy számos kérdés válasz nélkül marad: „Ruházat, a hazul-
 ról küldött élelemmel együtt már szeptemberben elhagyta az országot, de a vas-
 utak túlterhelése következtében a német szállításvezetőség kiszállítani éppen
 úgy nem tudta, mint minden más anyagot sem... csak november 15-én érke-
 zett ki. December közepéig minden alakulat megkapta a közismert khaki puló-
 vert, fülvédőt, báránybőrsapkát, zekét, kesztyűt, ami sokat segített, de a meleg
 alsóruha és a szőrmebunda elmaradt.”⁷⁴ Ezután így folytatja: „Az orosz tél
 különleges ruházatot követelt volna. Azt a könnyű téli ruházatot előállítani,
 mely a harcoknak a mozgást is megengedte volna, mindkét hadvezetőség elmu-
 lasztotta. A németek pehelytoll ruházata csak 1943 januárjában került kismér-
 tékben a csapatokhoz.”⁷⁵

Horváth adatai szerint „...a csapatok meleg ruhával, csereruhával és meleg
 lábbelivel *egyáltalán nem* voltak ellátva... a novemberben és decemberben(!)
 kikerkezett zászlóaljak sem voltak felszerelve megfelelő téli ruháccal”.⁷⁶ Ezek
 voltak azok a váltó alakulatok, akik fegyverzettel sem rendelkeztek.

Dálnoki Veress csak azt írja meg, hogy november 15-én „érkezett ki” a téli-
 nek mondható ruházat, de hogy „hová” érkezett, azt nem közli (elosztó állomá-
 másra?, vasúti végállomásra? stb.). Ugyanakkor nem azt írja, hogy „mindenki”
 megkapta, hanem azt, hogy „minden alakulat” megkapta. Ha ugyanis „min-
 denki” megkapta volna, akkor számos szemtanú nem számolt volna be arról,
 hogy a „visszavonulás” idején megsemmisített ruházati raktárakat látott. Ilyen
 szemtanú volt pl. Farkas Zoltán ezredes, ezredparancsnok.

A hadseregearcparancsnok november 21-én még a következőket írja: „...Téli
 holmi csak elől van meg, hátsó részek, oszlopok legénységét láthatjuk, mikor
 köpenyében védekezik a hideg ellen, míg a mellette elvonuló német vonatala-
 kulat legénysége nemezciszimában, prémes sapkával a fején hajtja lovait.”⁷⁷
 Továbbá, ha december közepéig valamelyest megoldódott volna az egyébként
 kilátástalan ruházati helyzet, akkor a vezető hadbiztos nem jelentette volna
 a hadsereg vezérkari főnökének a következőket 1943. január 9-én (3 nappal
 a szovjet támadás előtt): „...a hadsereg ruhaellátási helyzete, annak követke-
 zésében, hogy a tényleges elhasználódásnak megfelelő igényléseink csak részben
 nyertek kielégítést, rohamosan romlik... a zubbonyok 25⁰/₀-a, lábbelik 40⁰/₀-a,
 a nadrágok 50⁰/₀-a és a fehérnemű 75⁰/₀-a elhasználódott... Nyomatékosan ké-
 rem a december havi igénylésemet kielégíteni, ill. annak teljesítését következ-
 ményeinek mérlegelésével elbírálni... Az emberek egy része már ing nélkül
 jár... a németek ruházata... sokkal jobb..., s ez a legénység önértetét
 bántja... E káros hatást minden parancsnok igyekszik azzal ellensúlyozni,
 hogy hazánk... szegénységére utal... igényét minden magyar honvéd a lehe-
 tőség határáig mérsékli, mégis feltétlenül szükségesnek tartom a mostoha hely-
 zet sürgős orvoslását, mert az értékes emberanyagunkat súlyos veszteségnek
 (...betegségeknek, fagyásoknak stb.) teszi ki...”⁷⁸

Arról, hogy — többek között — hová vezetett a ruhaellátás megoldatlansága,

73 HL 2. hds. pság. 1942. I. a., 854. naplómell.

74 Dálnoki Veress: i. m. 353—354. o.

75 Uo. 354. o.

76 Horváth: i. m. 30. o.

77 HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln. 9/a. mell.

78 HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. naplómell.

dálnoki Veress is kénytelen emlékezni: „...hiányos táplálkozás, a hó elleni szakadatlan küzdelem, erős szolgálat, víz és fűtőanyag, alsóféhérmű hiány következtében beállott eltetvesedés... 10—20%-os súlyvesztéset okozott... a... tetű egészen a zászlóaljparancsnokság vonaláig feljutott. Mosdásra, mosásra gondolni sem lehetett.”⁷⁹

A hadbiztos élelmet és ruházatot igényelt, a hadsereg vezérkari főnök pedig embereket, a véres veszteség pótlására. Úgy gondoljuk, a következő parancs bizonyítja, hogy ez utóbbi igény nem a protekciók behívása révén került kielégítésre: „...a beérkezett 701 fő megbízható és kiképzett fegyencet a főszmstr. ossza három egyenlő részre és irányítsa a hdt. kiképző táborokba... beérkezésük után... osszák be őket... puskás csatárnak... legyenek arra tekintettel, hogy arányosan elosztva kerüljenek a csapatokhoz”⁸⁰

A „Téli hadműveletek” című segédlet 2. füzetében rendkívül gyakorlatias tanácsokat találunk arra, hogy miképpen kell védekezni nagy hidegben ócska filclappal, újságpapírral, szalmával, szövet hulladékkal, spárgával, bádoggal, csikkal, nyírfakéreggel, esetleg más fakéreggel, faggyúval, zsírral, parafinnal stb.⁸¹ Annak leszögezésével, hogy Magyar Néphadseregünk szabályzatából rendkívül hiányolunk egy olyan segédletet, amely kipróbált határozványokat tartalmazna a különböző terep- és időjárás viszonyok közötti harcselekmények biztonságos folytatásának szükségmegoldásaira, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy egyfelől a Horthy-haderő vezérkara korántsem folytatott olyan precíz katonaföldrajzi értékelést a Szovjetunió területével kapcsolatban, mint azt a német szövetségesek megtették,⁸² másfelől — ismerve lehetséges katonai potenciálját — tudatosan készült arra, hogy katonai vezető állományát kiépeze az olyan szükségmegoldások alkalmazására, mint amelyeket az előzőekben felsoroltunk. Következtethetünk arra is, hogy a németek sem haditechnikai, sem katonaföldrajzi információkat nem adtak át hű szövetségeseiknek.

*

Ezek után szólunk néhány szót a szociális problémákról. Tudjuk, hogy a „Főméltóságú Asszony” „önkéntes” adományozásra szólította fel a „honvédelmi igazgatás” katonai és polgári tisztségviselőit. Miután a felszólítás csődöt mondott, a Honvédelmi Minisztérium szertvert állított fel a hadiövezetek és árvák támogatására. Ezek újabb gyűjtéseket szerveztek, de nem tudták elérni, hogy a törvényileg szavatolt kisbirtok árát valahogy biztosítsák a hadigondozottak részére, továbbá a beigért vasúti kedvezményt sem tudták „kiverkedni”. Megkísérelték a hadirokkantotthon átépítését. Tudjuk, hogy hadirokkant nem került be az otthonba. Ezek után jelvényt adtak ki a hadiövezetek részére. De vizsgáljuk meg, hogy mi történt a hadművelleti területen? Idézzük ismét dálnoki Veress: „A... szeretetsomagok... elmaradtak. A németek tovább kapták az ő nagyobb csomagjaikat. Ez az egyenlőtlen elbánás a hangulatra károsan hatott... A »mindent Sztálingrádnak« jelszót elsősorban a magyar hadsereg szenvedte meg. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy ezek a kis csomagok az emberek tizezreiben tartották a lelket. Addig, míg naponként áradtak az arcvonalba, ez volt az egyedüli kapocs az otthoniakkal. Volt bennük...: szerelmeslevél, szalonna, kolbászdarabkák, csokoládé, snapsz, szalámi, minden, amit az otthon szeretete, gondoskodása csak nyújthatott, amire a harcosnak szüksége volt.”⁸³

*

Bár az ellátás problémájához még sok összetevő tartozna (közigazgatás, gazdaszat-közigazgatás, anyaggyűjtő-szolgálat, ellátó- és egészségügyi szervezetek

79 Dálnoki Veress: i. m. 354—355. o.

80 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 1583. naplómell.

81 13/44-ik. Téli hadműveletek. Budapest, HM 1944.

82 Tudjuk, hogy a német vezérkar a Szovjetunió általuk számításba vehető katonai és egyéb objektumait térképeken, légifényképeken kiemelten ábrázolta (bekarikázta) és az illetékes katonai parancsnokságok (légierő) rendelkezésére bocsátotta.

83 Dálnoki Veress: i. m. 354. o.

szolgálat, állategészségügy, pénzügy stb.), ezek tárgyalásától kénytelenek vagyunk eltekinteni és értekezésünket az egyik legfontosabb szolgálati ággal, az *egészségügyi szolgálattal* bezárni.

Az egészségügyi szolgálat hivatása a hadrakelt csapatok személyi állománya erőnlétének és harcképességének egészségügyi tekintetben való fenntartása, illetve helyreállítása volt. Az orvosoknak kötelességévé tették, hogy az emberek élelmezését, vízzel való ellátását, testápolását és általános testi állapotát figyeljék. Egészségügyi intézetek voltak: az egészségügyi oszlopok, tábori és tartalék kórházak, betegellátó és betegtovábbszállító állomások, valamint egészségügyi célokat szolgáló egyéb szervezetek (pl. járványkórházak, sebészállomások, vasúti sebészállomások, bakteriológiai állomások stb.).

Menetben és elhelyezésben az egészségügyi oszlopok a betegek és sebesültek részére központosan gyengélkedőházakat, a kikülönítve elhelyezett csapatok pedig gyengélkedőszobákat rendeztek be. Harc közben a sebesültek és betegek részére az elsősegélyt a csapatok egészségügyi személyzete nyújtotta. Miután tisztázódott a harc helyzet, s a sebesültek száma is indokolta, segélyhelyet telepítettek. Egészségügyi anyagpótlással az egészségügyi szeroszlopok foglalkoztak.

A Harcászati Szabályzat fő törekvésként követelte meg, hogy a csapatokat a sebesültektől és betegektől mielőbb megszabadítsák, lehetőleg abba az egészségügyi intézetbe juttatva őket, ahol a teljes felgyógyulásuk biztosítható. Legnehezebb feladatként a sebesültszállítást tételezték. A kórházak telepítésének távolsága attól függött, hogy mennyi és milyen gyors szállítóeszköz áll rendelkezésre, viszont a kezelés minőségét és tartósságát a telepítés távolsága határozta meg.⁸⁴

Szabályozták az ún. „véres veszteség” várható mértékét, amely alatt a halottak, sebesültek és betegek együttes számát értették. Ez a viszonyszám tervezési alap volt a segélyek fajtainak, az egészségügyi intézetek telepítésének és alkalmazásának, továbbá a sebesültek szállítása és elhelyezése módjának meghatározásához. E tekintetben a „két hét” választóvonal volt. Ugyanis az ezen belül gyógyulók a hadművelleti területen maradtak, a többiek pedig a hátszágba kerültek.

Már most a helyzet elemzése előtt, le kell szögezni, hogy — megítélésünk szerint — azért a 150 ezer főt kitevő „véres veszteségért” (mai napig vitatott szám), amit a 2. magyar hadsereg elszenvedett, csak kis mértékben felelős az egészségügyi szolgálat; a legtöbb orvos, illetve az egészségügyi szolgálathoz beosztott személyi állomány nagy része becsülettel végezte szakmai tevékenységét. A hadsereg egészségügyi helyzete ugyanis csak egészen kis mértékben volt e szolgálat által befolyásolható. Az eddigiekben már elemeztünk körülmények: a rendkívüli hideg, a téli ruházat hiánya, az elhelyezési viszonyok, az élelmezés alacsony színvonala, a pihenés, a tisztálkodás megoldatlansága — nem is beszélve a támadásba lendült szovjet haderő nyomasztó fölényéről, a fegyver nélkül érkező „váltás”-ról, továbbá arról, hogy a tüzéség gyakran csak „szolgálati jegy”-re lőhetett — olyan fizikai és pszichikai károsodást okoztak, amelyeket orvosi hozzáértéssel, gyógyszerekkel és kötszerekkel ellensúlyozni aligha lehetett.

Ami azonban a legfeltűnőbb és amellyel a felsőbb vezetés lépten-nyomon foglalkozott, később pedig jelentésekben, méltatásokban, emlékiratokban is visszatért, rá az a körülmény, hogy a hadsereg csapatainak egészségügyi szolgálata azoknak a katonatömegeknek a „mentsvárává” vált, amelyek — nem érezvén magukénak a háború politikai céljait — mindent elkövettek, hogy valamilyen módon kivonják magukat az előbb-utóbb biztos pusztulást jelentő frontszolgálat alól. A kiszállítás után, de még az állóharcok idején is, viszonylag kielégítő volt az egészségügyi ellátás. 1942 augusztusában — feltehetőleg a „hídfőcsaták”-kal összefüggésben — hirtelen megemelkedett a sérülések száma. Jány hadseregszabályzat e hó 13-i keltezéssel távirati parancsban utasította a ma-

84 E—1. jelzésű szabályzat 75—101. pontok.

gasabb parancsnokokat az öncsonkítás elleni rendszabályokra. „A tábori egészségügyi intézetekben feltűnően sok a kéz- és lábsérült. Ez csak úgy lehetséges, hogy az öncsonkítók is hátrajutnak az egészségügyi intézetekbe. A hadtestparancsnokságok... a legnagyobb eréllyel gondoskodjanak arról, hogy egyetlen egy kéz- és lábsérült sem hagyhassa el a segélyhelyeket..., amíg az öncsonkítás gyanúja tekintetében megnyugtató bizonyítékok nincsenek... A főszállásmester gondoskodik arról, hogy a... hátsóbb egészségügyi intézetekben is végrehajtsák eme parancsnom. Minden... öncsonkítót... tábori bíróság elé kell állítani és... az ítéletek végrehajtását... — az illető alakulata előtt — elretentő példaként kell végrehajtani.”⁸⁵

Abból a célból, hogy összehasonlíthassuk a szövegét Szombathelyi vezérkari főnöknek a következőkben idézésre kerülő egyik megjegyzésével, Jány fenti parancsából emeljük ki azt, hogy „... Még akkor is fenntartom a parancsomat, ha az ilyen sebesültek sokasága miatt azok orvosi kezelése és ellátása nehézségbe ütköznék”.⁸⁶ (Kiemelés a szerzőktől.) Most pedig vizsgáljuk meg, hogy röviddel e parancs napvilágot látta után, szeptember 11-én, a már több ízben felidézett tájékoztató megbeszélésen, mi került feljegyzésre az egészségügyi ellátás egyes vonatkozásairól. „... A vez. o. előadása szerint a lényeg az, hogy az eü. intézeteket a hds. területén mielőbb kiürítsük és ehhez szükséges, otthoni eszközökkel Kijevben vagy Harkovban Lazarettbasis (kórházbázis) létesítése. A hdm. területen ugyanis a... viszonyok nem engedik meg nagyobb kórházak létesítését. Sebesült torlódás esetén szükséges kiürítéshez inga-forgalomban működő kórházvonalakra volna szükség a hdm. területen. A Vkf., a vez. o. és a beosztott orvos között élénk vita fejlődik ki a betegek osztályozásának kérdésében... a Vkf. megjegyzi, hogy a honvédorvosi kiképzés csak gátolja a gyakorlati alkalmazhatóságot. *Nem az a lényeg, hogy minden súlyos beteg hátra kerüljön, hanem az, hogy csak könnyű betegek, sebesültek, légnyomásosak és öncsonkítók ne kerüljenek a hátországba.*”⁸⁷ (Kiemelés a szerzőktől.)

Következtésképpen sem Jányt, sem a Szombathelyit nem érdekelte, hogy az öncsonkítás elleni rendszabályoknak hányan esnek áldozatul azok közül, akik testi épségüket áldozták a „hazáért”, abban a háborúban, amit „ők nem kerestek”, hanem ami „Isten rendelése”, a „magyar sors” velejárója, mivel „csak aki... nem spekulál és nem okoskodik számíthat az Isten segítségére... Gyávákra otthon nincs szükség.”⁸⁸

De kísérjük figyelemmel a honvéd vezérkar főnökének további megjegyzéseit. „... A vez. o. feladata az, hogy erényesen fellépve, maga akadályozza azt, hogy egyes könnyű sebesültek csalás vagy pedig erőszakos fellépés révén a hátországba menő vonatokra felkerüljenek.”⁸⁹

Úgy gondoljuk, hogy már maga az is abszurdum, hogy az egészségügyi szolgálat munkáját rendszeti és igazságügyi megbízásokkal nagymértékben gátolják, de azt elvárni egy orvostól, aki hippokratészi esküje és a szabályzatok előírásainak teljesítése miatt — ilyen körülmények között — amúgy is túlterhelt, hogy erélyesen lökdösse le a vonatról a többszöri osztályozáson átesett sérülteket — több, mint felháborító. Ha maga a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke, Kovács Gyula is belátta, hogy „... Nemcsak a katonát, hanem az egész magyar társadalmat is meg kell győzni arról, hogy itt is Magyarországról és a magyarság jövőjéért küzd. Ennek felismerése a tömegekből hiányzik.”⁹⁰, akkor gyanítjuk, hogy ez a felismerés a zömmel tartalékos orvosokból összetevődő egészségügyi szolgálatot sem hatotta át maradéktalanul.

Azt a megállapításunkat, hogy az egészségügyi szolgálat zömmel teljesítette a kötelességét, támasszuk alá dr. Kigyósy Lajos orvos százados az előzőekben egyszer már részben idézett jelentése teljes szövegének közlésével. Emlékez-

85 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 521. sz. naplómell.
86 Uo.

87 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 854. sz. naplómell.
88 Horváth: i. m. 92. o. („Búcsúparancs”).

89 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 854. sz. naplómell.

90 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 582. sz. naplómell.

zünk, hogy nevezett négy haláleset okának kivizsgálásával megbízva érkezett a 20. könnyű hadosztály 14. gyalogezredéhez. A kiszállítás 1943. január 3-án — tehát 9 nappal a szovjet támadás előtt — történt. „... jelentkeztünk Miskey alezredesnél, aki elmondta, hogy a legénység egészségügyi állapotát és étellemezését mindig figyelemmel kíséri. Az étellemezést a jelenlegi fokozott igénybevétel mellett kevésnek tartja. Ezen megbeszélésen jelen volt a 14. gy. e. két zászlóaljának vezető orvosa is, akik szintén az étellemezés elégtelenségét hangsúlyozták és véleményük szerint a jelentett négy haláleset oka »közvetve« az étellemezés elégtelensége volt... Kimentünk a 14/1. szd. vonalába. Itt a század parancsnoka elmondta, hogy a legénység... igen erősen igénybe van véve... idegileg is állandóan feszült helyzetben van. Legtöbbje naponta csak négy-öt órát alszik, az is csak olyan »bunkeralvás«. Az étellemet, amit egy napra kapnak, este egyszerre mind elfogyasztják. Ivóvizük nem lévén folyadékot csak annyit fogyaszthatnak, amennyit az étellemezés tartalmaz. Az étellemezést mindannyian kevésnek tartják. Legjellemzőbb erre a kenyér árfolyama, ugyanis egy kenyér 17 RKK-ért⁹¹ cserél gazdát. A legénység, bár zsoldját legszívesebben családjának küldeni haza, nagyrésze nem küldi el, hanem fenti áron kenyeret vesz rajta... az emberek sápadtak... lesóványodottak, érdeklődésük csökkent, hangulatuk általában komoly, élcelődés iránt figyelmet nem... tanúsítanak.

Tetvesedés a legtöbb helyen előfordul. Tetvetlenítés... csak a tetű kézzel való fogásában merül ki, de ehhez is fáradtak, közömbösek.

Tisztálkodási lehetőségük igen csekély, mert kevés a hely, víz nincs közel. A hó megfelelné, de... jeges, elpiszkolódott és tele van lóporral. Székletürítés lapátra történik, s ezzel kidobják. Ruházatukból főleg a nadrágok vannak igen elhasznált állapotban.

Orvosi vélemény:

Az eddigi étellemezés többszöri számításunk szerint... napi 2800 kalóriát tesz ki. Ez csak könnyű testi munkát végző embernek elégséges.

Az egyes alosztályok időszakonkénti kivonása tisztálkodás, tetvetlenítés, testi kondíciójavítás és lelkileg való összeszedés céljából igen szükséges volna, mert enélkül egy esetleges járvány a legyengült legénységnél nagyobb veszteséggel járhat, mint amennyi a véres veszteségekből adódik.”⁹²

Az igazsághoz tartozik, hogy az eset és — feltehetőleg — Kígyósy százados jelentése, viszonylag nem maradt hatástalan, mert ismerjük Stomm vezérőrnagy, III. hadtestparancsnok felterjesztését Jány hadseregparancsnok „sk. felbontására”, amelyben viszonylagos teljességgel továbbítja — legalábbis az étellemezési helyzetről — a tényeket. Tájékozottságára jellemző, hogy a jelentését a következő javaslattal zárja: „Mintegy kérdéses, hogy az anyaország gazdasági helyzete meddig engedi meg a pótlékok kiszállítását, kérem a Keitel-féle egyezmény értelmében a német hadi élelelmadagnak oly módon való megállapítását, hogy az naponként és fejenként legalább 4500 kalóriát tartalmazzon...”⁹³ Emlékezzünk Clodius táviratában szereplő térítésre, amelyet a 15. sz. jegyzetben idéztünk.

A szállító (kiürítő) eszközök hiánya az egészségügyi szolgálatot is katasztrofálisan érintette. A szovjet támadás kezdetén a hadsereg közvetlen egészségügyi intézetek 3820 ágyából 3152 foglalt volt (holott a főszállásmester decemberben már azt jelentette, hogy az egészségügyi intézetek kiürítése alapvetően megtörtént).⁹⁴ Ugyanakkor szinte minden szemtanú elmondja azt is, hogy a „visszavonulás” időszakában az egészségügyi járművekről (szánokról) a németek egyszerűen ledobálták a magyar sebesülteket és a járműveket „elzabrálták”. Ilyen esetekről Nemeskürty István közöl adatokat a „Requiem egy hadseregért” című művében (Budapest, 1972.), de maga Jány hadseregparancsnok is jelenti a honvéd vezérkari főnökének 1943. február 9-én, hogy „... a HDS.

91 Korabeli német hadipénz.

92 Lásd a 61. sz. jegyzetben idézett jelentést.

93 Uo.

94 HL 2. hds. pság. 1942. I. a. 1800. sz. mell.

feladata a német egységek biztosítása, ha fegyver nincs, akkor az élő tömeg szerepeljen sebességcsökkentő ütközőként. Gk., fogat elvétel napirenden van”.⁹⁵ Ekkor már — úgy tűnik — Jány Gusztáv is másképpen látta a dolgok menetét, mint a 16 nappal korábban kiadott, hirhedett (az előzőekben egyszer már idézett) parancsában, amelyben még arról beszél, hogy „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét...”.

E februári parancsában is „csalás”-nak fogja fel a sebesülés tényét, mert azal fenyegetőzik: „Vegye tudomásul mindenki, hogy innen sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit...” Az előzőekben bemutatott ruházati helyzetben még mindig úgy látta, hogy „Első a katonai külső”. Nem tűrök mindenféle ronggyal körülcsavart lábbelit (emlékezzünk a „Téli hadműveletek” című segédletre, idézve a 81. sz. jegyzetben), polgári köntöst, lehetetlen főveget...” stb. De ez nem elég. Gyűlölködésében eljut odáig, hogy már élelmet sem akar adni a katonáknak: „...annak van jussa az élelemhez, aki elől harcol, aki ... itt hátul gyülekszik, örüljön, ha annyit kap, hogy éhen nem pusztul...”⁹⁶

*

Az Oszkol folyó völgyében gyülekező csapatok 25%-ának volt csak puskája, a tüzérség teljes löveganyaga hiányzott. 1943. január 22-én megkérkezett a német parancs, mely szerint a 2. magyar hadsereg maradványait messze hátul fekvő területekre kell kivonni újjászervezés végett, a harcképes csapatok pedig maradjanak vissza az Oszkol folyó védelmére. A német hadvezetőség itt akarta „feltartóztatni” a szovjet előretörést. Az Oszkol-völgy védelmére visszamaradó mintegy 12 ezer főnyi magyar erőt a Cramer-hadtestnek rendelték alá. Január 24-én a 2. magyar hadseregparsncsnokság a Cramer-hadtest feletti, amúgyis illuzórikus parancsnokságot (ismeretes, hogy csak Hitler jóváhagyásával lehetett harcba vetni) átadta a 2. német hadseregparsncsnokságnak és kilépett az arcvonalból. A 2. magyar hadsereg maradványait 1943. április végéig hazaszállították.

*

A 2. magyar hadsereg tragédiája — mint a bevezető részben utaltunk rá — elsősorban nem ellátási, hanem katonapolitikai és alkalmazási okokkal magyarázható. A magyar legfelsőbb politikai és katonai vezetés ismerte a saját hadipotenciálját, ismerte a szövetségesek lehetőségeit is, számolnia kellett azzal is, hogy válságos helyzetben a honi terület erőforrásaitól messze elszakadó magyar haderő magára marad és martalékként kerül felhasználásra. Mindezek ellenére a magyar uralkodó klikk belement a szovjetellenes kalandba. Ez katonapolitika és nem ellátás.

A szerzők azonban távolról sem állítják, hogy a 2. magyar hadsereg törvényszerűen bekövetkezett pusztulásában az ellátási rendszernek nem volt szerepe. Hiszen dolgozatunk egész szelleme és anyaga azt tárja fel, hogy a rendkívül célszerűen megírt szabályzatok végrehajtását miként tették lehetetlenné a hibás katonapolitikából fakadó körülmények, továbbá azt, hogy milyen képtelen hibákat követtek el a főfelelősök és emiatt milyen lehetetlen helyzetekbe kerültek a csapatok, amelyek közvetlenül érzékelték az egyre fejlettebb szovjet hadművészet sikereit. Ilyenképpen teljesen nyilvánvaló, hogy a vereség példátlanul gyors bekövetkezésében, továbbá a döbbenetesen magas „véres veszteség”-ben — vezetési és morális okok mellett — az anyagi ellátási rendszer gyakori csődje nem kis szerepet játszott. Ha az olvasó úgy érzi, hogy a szerzők a dolgozatban végig (néha a tudományos tárgyilagosságon túlmutató eszközökkel) pontosan azt bizonygatják, hogy a vereség fő oka igen is az ellátás

⁹⁵ 95 HL 2. hds. pság. 1943. 1094/eln. 322. sz. naplómell.

⁹⁶ 96 HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln. 9/b. sz. mell.

csődje volt, akkor ez az érzés talán a dolgozat tárgyának alárendelt fejtegetésből fakad, mert a szerzők nem komplex oksági elemzést akartak végezni, hanem néhány ellátási problémát kifejtteni.

*

Dolgozatunkat — a fenti megjegyzéseken túl — célszerű volna néhány okos következtetéssel zárni. A legfontosabb következtetéseket azonban maguk a felelősök, egyes szemtanúk és kutatók leírták. Ezek közül idézzünk néhányat:

1. „... minden hadsereg korszerűségében van egy bizonyos határ, amin alul nem lehet menni, annak hátrányait sem erkölcsi neveléssel, sem kiképzéssel, sem vérrel ellensúlyozni már nem lehet”. (Kovács Gyula, a 2. magyar hadsereg vezérkari főnöke.)⁹⁷

2. „Eddigi megállapítások szerint a 2. hadsereg anyagiakban 75%-os veszteséget szenvedett.” (A honvédelmi miniszter 1943. II. 23-i tájékoztatója a minisztertanács részére.)⁹⁸

3. „... a magyarok katonailag teljesen csődöt mondtak... el kell kerülni, hogy a magyarokban hamis öntudatot ébresszünk...” (Ribbentrop német külügyminiszter.)⁹⁹ (E következtetés diplomáciai célt szolgált, tehát fenntartással kell fogadni — A szerzők.)

4. „Mi ... az elesett magyar tízezrekre fájó szívvel gondolunk. A ... szülőknek, özvegyeknek és árváknak fájdalomt enyhítse..., hogy véglegesen elpusztult az urak országa... Annak a népek a segítségével építjük a szocialista Magyarországot, amelynek életére — megtévesztve bár — fasiszta gazdái parancsára rátört a magyar katona.” (Dr. Münnich Ferenc)¹⁰⁰

5. „Ez a hiábavaló, de mégis bekövetkezett példátlan véráldozat (az anyagiakról nem is beszélve), amelyet egyes szerzők »az igazi Mohács«-nak tartanak, arra kötelez bennünket, hogy a hagyatékukban — gyakran lakonikus rövidséggel — leírt szakmai tapasztalataikat tovább tanulmányozzuk és okuljunk belőlük.” (A szerzők, más — a tárggyal kapcsolatos — publikációjukban.)¹⁰¹

Тибор Генерал—Лайош Саутер

СЛУЖБА СНАБЖЕНИЯ 2 ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ

Резюме

Западные венгерские военные авторы охотно ссылаются в числе прочего на условия материального снабжения — как на одну из важных причин гибели 2 Венгерской Армии. Исследования убедительно подтверждают, что в стремительном развале армии и понесенных ею громадных потерях действительно значительную роль играло зачастую недостаточное, далеко отстающее от военных норм и предписаний — по своему уровню — материальное, техническое и медицинское снабжение армии. Однако главная причина гибели армии кроется прежде всего в эгоистической и авантюристской военной политике хортистской правящей клики, все остальные причины проявляются объективно лишь в подчинении этому.

Крах материального снабжения исходил главным образом из того, что венгерское политическое и военное высшее руководство основывало снабжение армии на двойную базу. Основные виды имущества (вооружение, техника, горючее, транспорт и т.д.) ожидалось от немецких органов снабжения (которые отставали по причине трианонского мира), венгерские службы снабжения обеспечивали лишь так называемое «национальное» имущество (обмундирование, венгерские продовольственные продукты и т.д.) при помощи своей заранее неправильно организованной системы тыла. О связанных с поставками обязательствах немцев межгосударственного договора заключено не было, среди военных руководителей известно было

97 HL 2. hds. pság. 1943. 1061/eln. A 2. hds-nél szerzett haditapasztalatok a vezetés szempontjából. 12. o.

98 „Magyarország és a 2. világháború” Budapest, 1959. 416. o.

99 „A Wilhelmstrasse és Magyarország” Budapest, 1968. 725—726. o.

100 Horváth: i. m. 7. o.

101 Akadémiai Közlemények. 1981. 84. sz. 154. .

всего лишь так называемое «Будапештское соглашение», положение зафиксированное главным образом устно. Авторы статьи доказывают, что несмотря на то, что венгерские правительства выплачивали высокую цену за снабжение 2 Армии, немцы — вследствие своего положения, ставшего критическим, — «взятых» на себя обязательств по снабжению в основном не выполняли. Это обстоятельство в высшем военном венгерском руководстве и в оперативном руководстве 2 Армии, а также в руководстве войск привело к бессилию, к тенденции, выражавшейся зачастую в отражении ответственности, в попытках решить проблему составлением «донесений».

Документы, составленные командирами войск и органами снабжения, вскрывают абсурдное положение. Самые крупные проблемы проявляются в *службе транспорта*, которая проявила свою несостоятельность с самого начала. Бездействие транспорта заранее предопределило положение остальных служб, так как вследствие этого имущество не поставлялось на место назначения, ибо его нечем было перевозить. Немецкое руководство транспортной службы намеренно задерживало товарные поезда; гужевой транспорт — по причине во много раз возросших расстояний и из-за отсутствия корма для лошадей — очень быстро выходил из строя; привлеченный в армию от гражданских органов машинный парк, состоявший из различных типов автомашин, также быстро становился неработоспособным из-за отсутствия запчастей. Имели место случаи, когда горючее, которого не было в течение нескольких недель, что вызывало полную недвижимость, после того, как оно было выписано, но еще не получено воинской частью, еще не доходя до места назначения, передавалось немцам.

Медицинские документы свидетельствуют о том, что причиной некоторых несчастных случаев являлась *недостаточность питания*. Норма продовольствия в большинстве случаев составляла лишь долю продовольствия, выдававшегося на ужин из сутодачи немцев. О доставке солдатам зимней одежды было отдано распоряжение лишь тогда, когда единосмысленно стало, что солдаты «не вернутся домой на уборку урожая», но так как эшелоны с обмундированием в течение месяцев задерживались немцами, имущество пришлось уничтожить вследствие наступления советских войск. Из-за отсутствия боеприпасов бои часто заканчивались огромными «кровавыми потерями»; а прибывающие на смену войска прибывали без оружия, исходя из тех соображений, что получают оружие от солдат, которых они должны сменить.

Медицинская служба выполняла предписанные обязанности, но имеющимися в её распоряжении средствами не могла помочь войскам, применявшимся в трагических условиях. В короткое время медпункты стали прибежищем членовредителей, самострелов и других солдат, стремившихся любым способом вырваться на родину, но медицина была бессильна в борьбе против вшей и эпидемий. Санитарные транспортные средства для перевозки раненых немцы зачастую отнимали силой.

Tibor General—Lajos Szauter

DER VERSORGUNGSDIENST DER ZWEITEN UNGARISCHEN ARMEE

Resumee

Die im Westen lebenden ungarischen Militärautoren erklären mit Vorliebe die Ursachen des Zusammenbruchs der zweiten ungarischen Armee unter anderen mit den Versorgungsverhältnissen. Die Forschungen beweisen aber überzeugend, daß die oft mangelhafte — das Niveau betrachtet — den Vorschriften und Kriegsnormen weit unterlegene materielle, technische und sanitäre Versorgung zwar eine wichtige Rolle in raschen Zusammenbruch und in den bestürzenden Verlusten der Armee spielte, die größte Ursache des Zusammenbruchs bestand doch in der egoistischen Abenteuerpolitik der Herrscherclique Horthys, alles anderes kommt nur dieser untergeordnet vor.

Das Versagen der materiellen Versorgung ergab sich hauptsächlich daraus, daß die ungarische politische- und Militärführung die Versorgung der Armee auf eine Doppelbase gründete. Sie erwartete die grundsätzliche Materialien (wie: Bewaffnung, Technik, Betriebsstoff, Transport) von den deutschen Versorgungsorganen (sie selbst waren nämlich wegen des Friedens von Trianon zurückgeblieben) und sie versicherten nur die sog. „nationalen“ Materialien (wie: Bekleidung, ungarische Lebensmittelartikeln usw.) durch ihr schon von vornherein fehlerhaft organisiertes System im Hinterland. Über die deutschen Verpflichtungen wurde kein zwischenstaatlicher Vertrag geschlossen, es gab nur die als „Budapester Abkommen“ bekannten, unter den Militärführern hauptsächlich mündlich festgesetzten Regeln.

Die Studie beweist, daß obwohl die ungarische Regierung für die Versorgung der zweiten Armee einen hohen Preis bezahlte, kamen die Deutschen ihren übernommenen „Verpflichtungen“ — da ihre Lage inzwischen eine kritische Wendung nahmmeistens nicht nach. Dieser Umstand verursachte bei der ungarischen höheren Militärführung und bei der Operations- und Truppenführung der zweiten Armee Ohnmacht und oft den Versuch der Abwälzung der Verantwortung und der Lösung der Probleme durch „Berichte“. Aus den Dokumenten, die von den Truppenkommandanten und den Versorgungsorganen abgefaßt wurden, zeigten sich absurde Zustände. Die größten Probleme kamen bei dem Transportdienst vor, der vom Anfang an versagte. Dieses Versagen bestimmte schon vornherein die Lage der anderen Dienstzweige, da das Material nicht an seinem Bestimmungsort ankam, weil es kein Transportmittel gab, das zu liefern. Die deutsche Transportführung lies schon vorweg die Züge verspäten, die von Pferden gezogene Fahrzeuge gingen—wegen der auf vielfachste verlängerten Entfernungen und des Mangels an Pferdefutter—schnell kaputt; der von den Zivilorganisationen eingezogenen Kraftwagenpark von verschiedenen Typen versagte bald wegen des Mangels an Ersatzteilnachlieferungen. Es kam vor, daß der Empfänger den schon wochenlang vermißten und Bewegungsunfähigkeit verursachenden Betriebsstoff nach der Zuteilung noch nicht einmal übernommen hatte, bekam er schon die Anweisung, ihn an die Deutschen überzugeben.

Aufgrund ärztlicher Dokumente war die Ursache gewisser Todesfälle die ungenügende Lebensmittelversorgung. Die bestimmte Portion entsprach meistens nur dem Abendessen der deutschen täglichen Lebensmittelportion. Es wurde über die Aussendung der Winterbekleidung erst Verfügungen gebracht als es schon eindeutig geworden war, daß die Kämpfenden „für die Ernte nicht zurückkehren werden“, aber daß die Kämpfenden „für die Ernte nicht zurückkehren werden“, aber da die Deutschen die Lieferungen verspäten ließen mußte das Material wegen des sowjetischen Angriff es vernichtet werden. Wegen des Mangels an der Munition verursachten die Kämpfe oft außerordentlich „blutige Verluße“. Die Ablösungstruppen kamen ohne Waffen an, von der Erwägung ausgehend, daß sie die Waffen von den Abgelösten übernehmen werden.

Der Sanitärdienst kam seiner vorgeschriebenen Verpflichtungen nach, aber an den tragischen Umständen der Truppen konnte er — mit seinen eigenen Mitteln — nicht helfen. Bald wurde er zur Zuflucht der Selbstverstümmeler und der auf anderen Weisen nach Hause Eilenden, während er gegen die Epidemien und Läuse suchte hilflos wurde. Die Mittel des Verwundetentransportes wurden von den Deutschen oft gewaltsam weggenommen.